

Nationaal Monument Kamp Vught

Nationaal Monument Kamp Vught

Jaarverslag 2023

Inhoud

1. Inleiding	5
2. Verslag van de raad van toezicht	7
2.1 Ondertekening jaarverslag	8
3. Verslag van het bestuur	9
3.1 Algemene identificatiegegevens	9
3.2 Organisatiestructuur	9
3.3 Kerngegevens	11
3.4 Educatie	13
3.5 Communicatie en marketing	15
3.6 Museumcollectie, archief en bibliotheek	19
3.7 Bedrijfsvoering	21
4. Activiteitenverslag	22
4.1 Exposities	22
4.2 Activiteiten	24
4.3 Films en documentaires	33
5. Jaarrekening	36
5.1 Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling	36
5.2 Balans per 31 december 2023	37
5.3 Rekening van baten en lasten	38
5.4 Toelichting balans 31 december 2023	42
5.5 Toelichting rekening baten en lasten	45
5.6 Toelichting en verantwoording subsidies	47
5.7 Toelichting bestemmingsreserves	48
5.8 Niet op de balans opgenomen rechten en verplichtingen	49
6. Overige gegevens	50
6.1 Besluiten bestuur bestemming resultaat	50
6.2 Besluiten bestuur na balansdatum	50
6.3 Werkkostenregeling	50
6.4 Uitbetaling bedragen aan derden	50
6.5 Wet Normering Topinkomens	50
6.6 Accountantsverklaring	52
7. Bijlagen	55
7.1 Kasstroomoverzicht	55
7.2 Groepsbezoek	56
7.3 Bezoekersaantallen	60

1. Inleiding

Hierbij presenteren wij u het jaarverslag 2023 van de Stichting Nationaal Monument Kamp Vught (hierna: NM Kamp Vught). Dit jaarverslag bevat achtereenvolgens het verslag van de raad van toezicht (2), het verslag van het bestuur (3), het activiteitenverslag (4), de jaarrekening (5), de overige gegevens met de controleverklaring (6) en de bijlagen (7).

In het verslagjaar ontving NM Kamp Vught 87.727 bezoekers (2022: 72.281). Met maar liefst ruim 15.000 bezoekers meer ging ons herinneringscentrum daarmee over de drempel van 80.000 bezoekers. Een ongekend resultaat en ook het grootste aantal bezoekers ooit voor NM Kamp Vught. Het blijft gissen naar de redenen voor deze grote stijging. Vermoedelijk gaat het om een combinatie van factoren. Natuurlijk nog mond-tot-mondreclame en uitgesteld bezoek (vanwege corona) na de grote vernieuwing eind 2019. Pas in het afgelopen jaar kwam de nieuwe vaste expositie, in combinatie met de in 2021 ontwikkelde audiotour junior én bijvoorbeeld de plaatsing van twee iconische spoorwagens, echt goed tot zijn recht. De toegenomen onrust en oorlogen in de wereld, die leiden tot toegenomen bewustzijn bij mensen van het belang van vrede en vrijheid, leidt ons inziens ook tot toegenomen interesse in plekken zoals wij die beheren en verhalen zoals wij die vertellen. Ongetwijfeld hebben ook onze publieksprogrammering met een aantal mediamomenten en de doorlopende marketingcampagnes een bijdrage geleverd aan deze toename van bezoek.

Het jaar 2023 kon, mede dankzij de hoge bezoekerijfers en na verrekening van de projectkosten, worden afgesloten met een batig saldo van € 17.346. Meer hierover verderop in dit jaaroverzicht.

Gedurende het jaar is een groot aantal activiteiten en projecten gerealiseerd. Zij komen verderop in dit verslag uitgebreid aan de orde. Graag wil ik hier de tijdelijke expositie over 50 jaar fotografie in Oekraïne memoreren, waarin ook de verbinding wordt gemaakt met de actualiteit. Een deel van de programmering kon hier op een indringende en relevante wijze aan gekoppeld worden.

Het jaar stond ook in het teken van de verdere historisering en monumentalisering van de omgeving. Er werden voorbereidingen getroffen – en deels ook al uitgevoerd – voor de professionalisering en actualisering van routing en informatie op ons achterterrein, in de gereconstrueerde barak 13B en in het authentieke crematorium. Ook werd een speciale toelichting in beton en rvs voorbereid, waarmee de grote natuurstenen maquette wordt verklaard. Uiteraard alles tweetalig. Ook is in 2023 een markering aangebracht bij het nieuwe wandelpad over het voormalige spoortracé naar Kamp Vught, dat nu de twee wagons met het hoofdgebouw verbindt. Op speciaal vervaardigde betonnen zuiltjes zijn de 15 grootste transporten vanuit Kamp Vught vernoemd. Hier al vermeldenswaard is tenslotte de toevoeging dit verslagjaar, van een historisch onderzoeker aan de formatie. Deze moet nog onontgonnen terrein onderzoeken, zal gaten in kennis gaan opvullen en kan met zijn informatie nieuwe activiteiten en projecten, maar ook verder onderzoek stimuleren. Wij hopen van harte dat deze positie structureel kan worden gemaakt.

Waar in de wereld om ons heen de tegenstellingen en spanningen verder toenemen, hopen wij met ons herinneringscentrum het bewustzijn en besef te versterken en daarmee bij te dragen aan het opwerpen van een dam. Actuele ontwikkelingen zoals de oorlog in Oekraïne en de verschrikkelijke gebeurtenissen in Israël en Gaza zorgen voor toenemend besef van de kwetsbaarheid van ons samenleven en de noodzaak om onder meer haat en fundamentalisme tegen te gawan. Dit alles wordt mogelijk gemaakt door een bevrogen en enthousiaste groep mensen. Een nog altijd relatief klein team en ruim 140 vrijwilligers. En in samenwerking met uiteenlopende organisaties.

Vught, maart 2024

Drs. J. van den Eijnde

Directeur

10685

2. Verslag van de raad van toezicht

Het jaar 2023 kenmerkt zich door een voortdurend onrustige wereld waarin het einde van de oorlog in Oekraïne nog ver uit zicht lijkt. Europa is inmiddels ervan doordrongen dat zij een veel duidelijker eigen verantwoordelijkheid voor haar defensie moet nemen en dat heeft gevolgen voor de defensie-uitgaven en mogelijk zelfs een herleving van een eigen defensie-industrie. Ook werden wij opgeschrikt door een aanval op Israël door Hamas en de heftige reactie van Israël in de Gaza-strook. Leven in vrijheid lijkt minder vanzelfsprekend dan ooit.

Voor ons herinneringscentrum was het een zeer bijzonder jaar. Alle records werden gebroken. De hoogste aantallen bezoekers en rondleidingen ooit. Een indringende foto-expositie over Oekraïne, goed bezochte en uiteenlopende activiteiten en een gezonde financiële situatie. Een groot compliment en dankbaarheid aan directeur, team en vrijwilligers die dit resultaat gezamenlijk voor elkaar hebben gekregen. De raad van toezicht is ook dankbaar voor de steun die de directie en de organisatie heeft mogen ontvangen van de Stichting Beschermers, de Vrienden en alle overige ondersteunende organisaties, individuen en sponsoren.

De Penitentiaire Inrichting (PI) Vught heeft een nieuwe parkeergarage die ook door bezoekers van het museum te gebruiken is. Intussen wordt gewerkt aan plannen om het gebied bij de entree naar het herinneringscentrum en langs de Lunettenlaan meer te laten aansluiten op de authentieke uitstraling die het ooit had.

Tot slot wil ik graag mijn dank en waardering uitspreken aan René Kok en Yolanda van Straaten voor hun grote inzet voor de raad van toezicht. Beiden hebben per december 2023 hun functie beëindigd.

De leden van de raad van toezicht kijken met vertrouwen en enthousiasme uit naar de activiteiten van Nationaal Monument Kamp Vught in het komende jaar en de jaren daarna.

Vught, maart 2024

Ir. H. de Jong
Voorzitter

2.1 Ondertekening jaarverslag

Dit jaarverslag is in de vergadering van 16 mei 2024 vastgesteld door het bestuur en de raad van toezicht van NM Kamp Vught.

Was getekend te Vught op 16 mei 2024.

Bestuur NM Kamp Vught:

Dhr. J. van den Eijnde

Raad van toezicht NM Kamp Vught:

Dhr. H. de Jong (voorzitter)

Mw. A. Buys

Dhr. O. Hoes

Dhr. M. van der Linden

Mw. M. Stultiens-van Straaten

In verband met privacy en ter voorkoming van fraude worden in de gepubliceerde versie van het jaarverslag geen handtekeningen getoond.

Het getekende exemplaar en de ondertekende accountantsverklaring zijn op afspraak op kantoor van NM Kamp Vught in te zien.

3. Verslag van het bestuur

3.1 Algemene identificatiegegevens

Gegevens rechtspersoon	
Naam	Stichting Nationaal Monument Kamp Vught
Adres	Lunettenlaan 600
Postcode/Plaats	5263 NT Vught
Telefoonnummer	073-6566764
Nummer KvK	41083132
Website	www.nmkampvught.nl

3.2 Organisatiestructuur

De functies binnen NM Kamp Vught zijn ingedeeld zoals hierna is aangegeven. Naast deze vaste medewerkers waren in NM Kamp Vught 143 vrijwilligers actief.

Directie	Jeroen van den Eijnde
Operationeel management	Liesbeth Prijt
Secretariaat	Jessica Gommers
Collectie, exposities	Brigitte de Kok, Fleur Verheijen
Jaarprogramma	Ruud Verstraten
Communicatie	Anja Spaninks
Marketing	Mignon Griffioen
Educatie	Cecile Post
Projectondersteuning	Fransien du Pau
Historisch onderzoek	Lennert Savenije (vanaf september)
Financiën	Ad Vogels
Facilitair beheer	Wim Mosink, Ivo van Buul

Op basis van een overeenkomst wordt door de stichting de cao en het personeelsbeleid van de gemeente Vught gevolgd. Dat geldt onder meer voor de indeling in functieniveaus en de daaraan gekoppelde salarisschalen. De salarisadministratie wordt door de gemeente Vught uitgevoerd. De stichting kent een raad van toezicht. Deze heeft tot taak integraal toezicht te houden op het beleid van de directie en op de algemene gang

van zaken in de stichting. Aan de goedkeuring van de raad van toezicht zijn o.a. de begroting en de jaarrekening onderworpen, alsmede de aanstelling van de directeur.

NM Kamp Vught kent een directeur, die tevens fungeert als het bestuur. De nevenfuncties van de directeur worden vermeld op www.nmkampvught.nl.

Vrijwilligers

In 2023 waren er 143 vrijwilligers actief bij NM Kamp Vught. Deze vrijwilligers kunnen worden onderverdeeld in rondleiders, baliemedewerkers, gastvrouwen/heren voor het museumcafé en historisch onderzoekers. In de vakanties en weekenden is een aantal vrijwilligers ook actief als suppoost, om uitleg te geven bij de audiotour en om zo de druk bij de balie weg te nemen. Er is in mei en november een algemeen overleg (informatieavond) voor alle vrijwilligers gehouden. Met de baliemedewerkers, gastvrouwen en -heren in het museumcafé en rondleiders heeft ook tweemaal een overleg plaatsgevonden.

Uitstapje 6 oktober

Ruim 100 vrijwilligers en medewerkers reisden met twee bussen richting Arnhem. De gidsen vertelden verhalen op plekken die belangrijk waren tijdens de operatie Market Garden in 1944. Tussendoor was er in de bus, tijdens de pauze en bij de lunch in Stadsvilla Sonsbeek genoeg tijd om bij te kletsen en kennis te maken met 'nieuwe' collega's. In de middag bezochten we Museum Arnhem dat in 2022 vernieuwd is. Terug in Vught wachtte een diner in het Van der Valk Hotel Vught, ook voor degenen die overdag niet konden deelnemen.

3.3 Kernegegevens

Kernactiviteiten en nadere aanduiding

NM Kamp Vught richt zich op het in stand houden van de materiële en immateriële herinnering aan de lotgevallen van de mensen die voor korte of langere tijd verbleven in het concentratiekamp Vught (1943-1944) of het interneringskamp Vught (1944-1949). Daarnaast zijn met de ontwikkeling van Barak 1B aan de Lunettenlaan ook de verhalen van de Duitse burgerevacués uit de grensstreek (1944-1945) en de sinds 1951 op het voormalige kampterrein wonende Molukkers aandachtsgebieden geworden.

Naast het herinneren en herdenken ziet NM Kamp Vught als kernactiviteit het leggen van verbanden tussen het verleden van de plek die wordt beheerd en de actualiteit: het bewustmaken. De aan voorgaande kerndoelen gekoppelde activiteiten zijn het faciliteren en organiseren van een educatief aanbod, het organiseren van wisselexposities en het organiseren van uiteenlopende publieksactiviteiten.

Een uiterst belangrijke doelgroep zijn de scholen. Ongeveer de helft van het bezoek aan NM Kamp Vught bestaat uit schoolgroepen. Daarnaast is er een algemeen publiek van individuele bezoekers, dat in essentie bestaat uit mensen die geïnteresseerd zijn in de (Tweede Wereldoorlog-) geschiedenis en de actuele relevantie daarvan.

Bezoekersaantallen

In 2023 bezochten in totaal 87.627 bezoekers NM Kamp Vught; hiervan waren er 35.683 jonger dan 18 jaar. Hieronder de aantallen van individueel bezoek in de afgelopen vijf jaren:

Jaar	Totaal	Van wie 18-
2019	72.738	34.249
2020	37.242	10.201
2021	34.485	10.974
2022	72.281	29.316
2023	87.627	35.683

Groepsrondleidingen

Ook in 2023 nam NM Kamp Vught deel aan de campagne 'Museumschatjes' van Erfgoed Brabant. Het museum werd 'gratis' bezocht door 2500 leerlingen (118 rondleidingen) van groep 7 of 8, dankzij een regeling in samenwerking met de provincie Noord-Brabant. Het verlies aan inkomsten wordt hierbij voor de Brabantse musea gecompenseerd.

De rondleiding over het voormalig SS-terrein op zondag in de zomervakantie was beperkt mogelijk, vanwege benodigde begeleiding vanuit Defensie; wel waren drie extra zondagen in september mogelijk. De avondrondleiding wordt aangeboden in de donkere maanden en in de vakanties.

Hieronder een overzicht van de diverse soorten rondleidingen.

	Basis	Zomer	Zondag	Vakantie-	Avond (nieuw)	TOTAAL	% stijging
2019	1760	18	55	76		1909	-1,9
2020	398	9	11	9		418	-78,1
2021	488	0	n.v.t.	n.v.t.		488	+16,7
2022	1396	11	n.v.t.	n.v.t.	1	1408	88,5
2023	1664	14	n.v.t.	n.v.t.	24	1702	20,8

Zie voor een uitgebreide verkenning van de bezoekersgroepen aan NM Kamp Vught bijlage 7.2.

Samenwerkingsrelaties

NM Kamp Vught participeert in samenwerkingsverbanden op landelijk en regionaal niveau. Er bestaan daarnaast uiteenlopende samenwerkingen met organisaties en instellingen op lokaal, regionaal en nationaal niveau. Lokaal werkt NM Kamp Vught - structureel en incidenteel - samen met diverse instellingen in Vught en omstreken, waaronder het Vughts Museum en het Geniemuseum.

In regionaal verband is de samenwerking binnen de stichting Crossroads en de voortgezette campagne Brabant Herinnert/Brabant Remembers belangrijk. Hierin wordt onder meer toegewerkt naar weer een betekenisvolle en indrukwekkende viering van 80 jaar bevrijding in 2024-2025. Daarbinnen én daarbuiten blijven Erfgoed Brabant, VisitBrabant en Liberation Route Europe nuttige samenwerkingspartijen.

Nationaal werkt NM Kamp Vught samen met een groot aantal partijen die als doel hebben de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog levend te houden voor toekomstige generaties. In 2023 zijn de ontwikkelingen verder gegaan die aansturen op een hernieuwing en versteviging van deze samenwerking. Er is toegewerkt naar een meer bestendige organisatie met de oprichting van WO2NET, waarin Netwerk Oorlogsbronnen en de formatie van het samenwerkingsverband van de 15 grootste museale instellingen op dit terrein; de Stichting Musea en Herinneringscentra '40-'45 (SMH) is opgegaan. Dit noopt tot heroriëntatie van het taakveld van de SMH, waarin directeur Jeroen van den Eijnde opnieuw is toegetreden tot het dagelijks bestuur. Hiernaast weten de vijf nationale herinneringscentra (Amersfoort, Vught, Westerbork, Indisch Herinneringscentrum en NM Oranjehotel Scheveningen) elkaar goed te vinden zowel binnen als buiten de voornoemde verbanden.

NM Kamp Vught is een geregistreerd museum en is lid van de Nederlandse Museumvereniging.

Ook maakt NM Kamp Vught sinds 2019 deel uit van het landelijke Canon-netwerk van musea.

De coördinator educatie is redactielid van 'WO2 Onderzoek uitgelicht', een digitale uitgave van het Platform WO2. De directeur heeft zitting in de redactieraad.

Een medewerker is lid van de Werkgroep Vught WO2.

Herinrichting Lunettenlaan en omgeving

NM Kamp Vught heeft eerder een plan met deelprojecten uitgewerkt voor de verbetering van het achterterrein (voormalig kampterrein) en de directe omgeving. Dit staat onder leiding van een projectleider en zal in de komende jaren gefaseerd worden uitgevoerd.

De wijzigingen die NM Kamp Vught zelf in het omringende landschap aanbrengt, sluiten aan bij nog grotere veranderingen rondom de Lunettenlaan in de komende jaren.

In deze ontwikkelingen heeft NM Kamp Vught een voortrekkersrol waar het gaat om de ontwikkeling en verbetering van de Lunettenlaan en het aangrenzende historische landschap. Onze projectleider participeert in stuurgroep en werkgroepen die werken aan een gebiedsvisie, op basis waarvan in de komende jaren grote veranderingen zullen plaatshebben in de infrastructuur van dit gebied en dus ook de omgeving van NM Kamp Vught. Deze ontwikkeling biedt ook grote kansen. Wij zetten in op een veilige Lunettenlaan met duidelijke bebording, maar vooral ook een terugkeer naar het authentieke natuurlijke en bebouwde landschap van de jaren 1943-1944. Wij hopen op niet te lange termijn deze reconstructie te starten, vooruitlopende op de verplaatsing van de entree van de PI Vught naar de westzijde en daarmee samenhangende ontwikkelingen, die in vijf tot zeven jaren na nu hun beslag moeten krijgen.

3.4 Educatie

In 2023 was het weer mogelijk het gehele jaar rondleidingen te geven sinds corona. Dit betekende een stijging in het aantal rondleidingen en nog steeds de noodzaak om nieuwe rondleiders op te leiden. Net als vorig jaar startte in het najaar de jaarlijkse rondleiderscursus met wederom negen aspirant rondleiders. Dit jaar is gekozen om de gezamenlijke bijeenkomsten van de cursus op zaterdagochtenden te laten plaatsvinden om op die manier de cursus toegankelijker te maken voor aspirant rondleiders die vrijwilligerswerk combineren met een baan. Naast de bijeenkomsten voor rondleiders in opleiding is op basis van verschillende klankbordsessies met de rondleiders een aanbod gecreëerd van verschillende inhoudelijke bijeenkomsten voor bestaande rondleiders. Deze werden zowel door eigen medewerkers vormgegeven en verzorgd zoals een pilot van peer-to-peer feedbacksessies onder leiding van de eigen medewerker educatie als extern, zoals een training door collega's van de Anne Frank Stichting waarin onder andere de gesprekstechnieken Luisteren, Samenvatten, Doorvragen aan bod kwamen.

Naast de rondleidingen werden museumlessen voor scholen verzorgd in de workshopruimtes in Barak 1B. Voor gezinnen bleek de audiotour junior ook dit jaar een waardevol onderdeel van het museumaanbod. Net als vorig jaar zijn actief museuminspecteurs geworven door gezinnen te attenderen op de Museumkids App. Zo wisten wij voldoende 'museuminspecteurs' te werven, die ons museum bovendien een hoog gemiddeld cijfer gaven. Hoog genoeg om wederom het predicaat Kidsproof te verwerven. In samenwerking met de Stichting in Gebaren is de bestaande audiotour junior vertaald naar Nederlandse gebarentaal voor dove en slechthorende kinderen. Met deze nieuwe versie van de junior tour wordt ook het perspectief van dove joodse kinderen die gevangen zaten in Kamp Vught toegevoegd aan de vaste expositie. De verschillende kindverhalen in de tour worden verteld door leerlingen van Kentalis Kompas Zaltbommel. De lancering van deze nieuwe tour zal in 2024 plaatsvinden.

Bezoek gedeputeerde

Gedeputeerde Stijn Smeulders van de provincie Noord-Brabant bezocht in februari Nationaal Monument Kamp Vught. Smeulders: 'Het is bijzonder mooi om te zien dat ze hier een museumtour speciaal voor kinderen hebben ontwikkeld met een audiotour, waarin ze die heftige geschiedenis op een verantwoorde en slimme wijze aan kinderen proberen te vertellen. Het blijft heel belangrijk om onze kinderen te blijven vertellen over wat er hier allemaal gebeurd is.'

Bekijk het filmpje met Stijn Smeulders

De afdeling educatie was ook dit jaar nauw betrokken bij het jaarprogramma en werkte mee aan meerdere externe projecten.

Zo was er grote betrokkenheid namens NM Kamp Vught bij het EU-project 'Persecution through their Eyes'. Dit is de derde editie van het door de EU gesubsidieerde Liberation Route Europe Youth Programme 'Through their Eyes'. De Liberation Route Europe Foundation coördineert het project bestaand uit vier projectpartners naast NM Kamp Vught: Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora (Duitsland), LRE Italy, the National Peace Park and Historical Museum of the Resistance in Sant'Anna di Stazzema (Italië) en Brama Grodzka – Teatr NN Lublin (Polen). Het project werd gestart in 2022 en in 2023 werd de gezamenlijk voorbereide expositie met verschillende persoonlijke verhalen, verbonden aan de historische plekken van de partners in de verschillende landen tentoongesteld. NM Kamp Vught werkte voor dit project samen met de St. Joost School of Art & Design. Alle ruim 100 tweedejaarsstudenten van de opleiding Illustrated and Animated Storytelling hebben in tweetallen een animatie gemaakt van één van de biografieën uit de expositie.

Het jongerenevent in Vught in juni was tevens de opening van de expositie 'Persecution through their Eyes' die de gehele zomer inclusief de animaties te zien was in Barak 1B. De partnerinstellingen waren dusdanig onder de indruk van de animaties van de Nederlandse studenten, dat deze animaties naast onderdeel van de online expositie ook ter plekke te zien waren in Polen en Italië. Hier werden ze gebruikt tijdens de educatieve programma's die georganiseerd werden voor Poolse en Italiaanse jongeren.

Dit jaar was er een nieuw geslaagd samenwerkingsproject met Erfgoed Brabant en pabo-studenten van de Fontys Hogescholen waarbij studenten zich hebben verdiept in erfgoededucatie en specifiek een ontwerp hebben gemaakt voor een eigentijdse variant van het succesvolle werkstuk-/spreekbeurtpakket van NM Kamp Vught voor leerlingen van groep 7 en 8.

De samenwerking met FC Den Bosch en de Anne Frank Stichting is in verslagjaar voortgezet met een bezoek van FC Den Bosch-supporters aan het begin van het jaar. Doel was bewustwording van de verschillende vormen van discriminatie en uitsluiting en het creëren van een inclusief (sport)klimaat, waarin zoveel mogelijk mensen zich thuis voelen.

Daarnaast nam NM Kamp Vught deel aan verschillende landelijke samenwerkingsverbanden, onder andere in de in 2023 gestarte Holocausteducatiecoalitie onder leiding van de Nationaal Coördinator Antisemitismebestrijding (NCAB).

Een aantal studenten tijdens de afsluitende bijeenkomst op 16 juni

3.5 Communicatie en marketing

In 2023 werden 28 persberichten uitgewerkt om aandacht te genereren voor activiteiten en eigen nieuws. Het meeste werk gebeurt echter na verzending; in de opvolging en het onderhouden van contacten, het aanleveren van beeldmateriaal en dergelijke. Zo leidde het contact voor een artikel over een eerdere expositie tot een pagina in De Volkskrant over de nieuwe expositie *Oekraïne: het pad naar vrijheid*. Het blijft moeilijk om landelijk aandacht te krijgen voor activiteiten in Brabant, hoewel dat steeds beter gaat en ook relatief kleine artikelen effect sorteren, zoals aankondigingen van *Crossing Time* in kunstbijlagen

van NRC en Trouw. Tijdens de serie avonden met deze audiovisuele kunstinstallatie was duidelijk een nieuw publiek te zien, dat nog niet eerder naar NM Kamp Vught kwam. Uiteindelijk waren alle avonden bijna volledig uitverkocht, mede met dank aan de samenwerking met een externe producent en pr-bureau.

In de aanloop naar 4 mei werd een artikel met 'eigen nieuws' over een schenking van persoonlijke objecten succesvol uitgezet bij het Brabants Dagblad, dat het museum in het algemeen al uitgebreid aandacht geeft.

V12 DE VOLKSKRANT
DINSDAG 6 JUNI 2023

Fotografie

TENTOONSTELLING OEKRAÏNE, HET PAD NAAR VRIJHEID

Vanaf linksboven met de klok mee: uit de serie *Passport* van Alexander Chkemenov; *Total Photograph* van Evgeniy Pavlov, waarin hij de Russische onderdrukking in de jaren zeventig vastlegt; training voor burgerbescherming uit de serie *Jeugdloos* van Oksana Panafetuk; aandacht voor de Maidan-opstand in de reeks van Andriy Lomakin.

Van Groningen naar Vught

De expositie is samengesteld door curator Wim Mellaas van het Groningse fotografiepodium Noordlicht en Kateryna Radchuk, curator van het Oekraïense festival Odesa Photo Days. De voor de A-kerk in Groningen in 2022 gemaakte tentoonstelling werd voor Vught opnieuw vormgegeven en van nieuwe prints voorzien. De toegang tot Nationaal Monument Kamp Vught is gratis voor Oekraïners.

Vrijheidspad

Waarom Nationaal Monument Kamp Vught een logische plek is voor een fototentoonstelling over de bewegende geschiedenis van Oekraïne.

Door Arno Haljtema

Moet het Nationaal Monument Kamp Vught, dat in het voormalige strafkamp van de nazis de graven van de Tweede Wereldoorlog gedekt, zich ook wagen aan de actualiteit van de oorlog in Oekraïne? Is het denken van de Helocraat niet genoeg, moet het de toch al bezwarende beleving ook nog belasten met het maar gestreepte bodem? Dit vraagt Jeroen van den Tjander in zijn over het besluit om de fototentoonstelling *Oekraïne, het pad naar vrijheid* juist in zijn museum onderdak te bieden. Het is vanzelfsprekend. Om moord te herdenken is te denken. De verschrikkelijke dingen die in de Tweede Wereldoorlog zijn gebeurd, zijn nog steeds maatschappelijk relevant.

Na zijn bezoek aan de evacuatieplek in het bos, de barakken voor strafvangingen en joden en het ombarakken die herinneren aan het kampje van onder de naai, stapte de bezoeker van voormalig Kamp Vught nu de tentoonstelling in van rijenrijde horror in Mariopol, Azov, Loehansk, Kyiv en Boesja. In Van den Tjander heeft gelijktijdig logische oerinstekenbaar.

Van den Tjander ziet talrijke overeenkomsten tussen de nazitijd en het heden in het werk van elf Oekraïense fotografen en een film die er wordt getoond. De meest recente thema's zijn: de dood van burgers, de onderdrukking van vrijheid en het ontkennen van soevereiniteit; menselijke waarden worden geschonden, en dat willen we hier laten zien. In de aanblik van een crematorium of prikkelend in het voormalige kamp van min of meer abstract, 'door deze foto's wordt het concreet'.

Er zijn inderdaad enkele gewone foto's uit het oorlogsgebied, hoewel de meest contrasterende niet worden geposeerd om jeugdige bezoekers (wie ouders bij de ingang worden gwaarschouwd) te prikkelen. Het grootste deel van de tentoonstelling is evenwel niet gewijd aan het oorlogsjaar 2022 maar, zoals de film al weerspiegelt, aan de talrijke jaren dat Oekraïne zich tracht te ontdoen van het juk van Moskou. Begin-

hendriek de jaren aarwint, met kleurrijk beschuldende zwart-witfoto's van Evgeniy Pavlov, geesteswast, stijl en landschap van Boris Mikhalchuk dat ontastbaar, maar voor de censor onoplosbaar de draak steekt met de soejt onderdrukking.

Ontroerend, aandachtig en toch ook een beetje kernachtig is de serie *Passport* van Alexander Chkemenov. Nadat Oekraïne zich in 1991 had onttrokken aan de Sovjet-Unie, moesten alle inwoners een nieuw paspoort aanvragen, en dus een pasfoto. Grote burgers die de gang naar de fotothuis niet konden maken, werden thuis bezocht. Ze poseerden voor de fotograaf in hun eigen woonkamer, tegen de gewone witte achtergrond, een welktoen. Maar Chkemenov laat ook alles rondom dit kader van de pasfoto zien: prachting, de verwerde, verschromte agende bejaarden in hun traditionele interieur van wandbedden, artikelen behang en stalen bedden,

posierend voor verre erfenis die ze vermoedelijk nooit meer gaan maken. Uiteraard is er wel aandacht voor de Maidan-revolutie die de definitieve breuk maakte tussen Moskou en Kyiv: minder voor de massadit die de demonstraties rond het centrale plein van de hoofdstad, maar vooral voor de individualisme moed en het leed van de burgers. De ontwerping van 2014 is betrekking een stimulans voor de jongerencultuur, maar maakt ook de constante dreiging van Russische agressie tegen de soevereiniteit. De taal van de serie 2022, zo wordt hier goed welbaar niet het begin van de oorlog, maar het geschiedde verwoeging.

En videofilm van twintig minuten geeft een glanzend beeld van de jeugdcultuur van de agressie die de lidgemeenschap heeft te dochten van extreem-rechts knokploegen. Van graffiti-artisten die de stad met politieke slogans versieren. Van het oorspronkelijk dat het buiten Loehansk

en Kratochuk konemelt als onweert, start af en toe de blikvermindering van een afgevoerde granaat dichtbij.

Een pittoresk mooie serie over de gevolgen van de kernramp in Tsjernobyl in 1986 (een bevestigend, het kerntoe met een bodje dat waarschuwt tegen radioactiviteit), een ode aan de grootmoeder van Oekraïne van Elena Sobach, 'wie werk eerder te zien was in *Wildland Magazine*) en een weergaas sterke en ontastende, soms maacbare selectie beelden uit het oorlogsjaar 2022 van AP-fotograaf Mykola Chernov geven de expositie in al haar triesteheid een wijdheid, soms sacraal karakter. *Leider*, etalé 2022, waren de foto's te zien in de A-kerk in Groningen. De Vughtse opvolger is compacte (in Groningen waren 20 foto's afgevoerd) en wijdheid. In zeld op die historisch beladen plek van het voormalige kamp, diep indrukwekkend.

Oekraïne: het pad naar vrijheid, Nationaal Monument Kamp Vught, t/m 30/11. *The Information Front*, vol 2, een uitgave van een collectie foto's en -kenners, is goeddeels gewijd aan de expositie en kan fungeren als catalogus, € 20.

Bezoeker Frank schreef in een review:

'Mooie en realistische plaats! Zeer leerzaam en indrukwekkend. Je krijgt een heel goed beeld wat er gebeurde en hoe mensen leefden in angst. Echt een aanrader!'

Bezoeker Cees: 'Het is elke keer heel indrukwekkend om hier te zijn. Knap hoe de bezoekers telkens weer verrast worden met bijzondere tentoonstellingen of avonden. Chapeau'.

Bij de herdenkingen van de Kindertransporten in juni kon het NOS Jeugdjournaal voor bezoek worden gestrikt omdat het 80 jaar geleden was en omdat er 'Kids Reporters' betrokken waren bij het filmen van de herdenking. Dergelijke aandacht leidt meteen tot toename van bezoek, in dit geval vooral gezinnen. Het NOS Journaal kwam af op de publicatie van *De verliezers* over interneringskamp Vught: een gevoelig en complex onderwerp waarvoor duidelijk veel belangstelling is (en voor het eerst drie lezingen van dezelfde spreker in het auditorium).

In het voorjaar zijn opnames gemaakt voor *De erfgenaam* met Ruben Nicolai, dat in september bij RTL4 uitgezonden werd, over de speurtocht naar de herkomst van een klein kinderservies van joodse kinderen. Deze uitzending telde ruim 1,5 miljoen kijkers (t/m medio september). Ook dergelijke programma's zorgen voor meer naamsbekendheid en nieuwe bezoekers die refereren aan het kindermonument uit de aflevering.

Op de social media zijn meer en regelmatigere berichten geplaatst waardoor de volgers op deze kanalen gestaag verder zijn toegenomen (Facebook, Instagram, X en LinkedIn), bijvoorbeeld van 7.200 volgers in 2022 naar 8.500 op Facebook in verslagjaar. Ook gratis is de mond-tot-mondreclame via Instagram, waar bezoekers hun ervaringen met hun contacten delen in foto's bij het bericht. Via Google komen veel positieve reviews van bezoekers (gemiddeld 4,5 bij maximale score van 5; totaal nu 2400 reviews).

Ook de digitale nieuwsbrief blijft voor ons publiek en de respons op het aanbod belangrijk; van 3.100 naar 3.450 abonnees, die zich zelf aanmeldden of hiervoor toestemming hebben gegeven.

De samenwerking met overkoepelende organisaties zoals Stichting Museumkaart (met ruim 1,5 miljoen kaarthouders), de Museumvereniging, VisitBrabant, VisitVught en dergelijke is voortgezet. De nieuwe actie 'Deel je Museumkaart (31 maart t/m 7 april)' werd een succes en wordt herhaald in 2024. De netwerkorganisaties plaatsen regelmatig berichten over onze activiteiten op hun kanalen, wat het bereik vergroot. Langer vooruit kunnen werken voor de *free publicity* is effectief gebleken, waarbij het steeds meer kunnen beschikken over professioneel beeldmateriaal (bijvoorbeeld van theatergezelschappen) tot goede zichtbaarheid leidde.

De Vriendenbrief is zoals gepland twee maal per jaar verstuurd naar de Vrienden en relaties. Vanwege de licht verhoogde bijdrage voor de Vriendenkring is een nieuwe folder gemaakt. Ook zijn de Nederlandse en Engelse folders herzien in verband met gewijzigde openingstijden; deze worden via een distributiebedrijf op uiteenlopende Brabantse (verblijfs-)accommodaties bezorgd.

Marketing

NM Kamp Vught kijkt terug op een bijzonder succesvol jaar, met bijna 88.000 bezoekers. Maar dat is niet het enige goede nieuws: ook het aantal betalende bezoekers (inclusief Museumkaarthouders) nam fors toe tot ruim 50.000! De gezamenlijke inspanningen om het museum gedurende het hele jaar en bij een brede doelgroep onder de aandacht te brengen werpen dus duidelijk hun vruchten af.

Online campagnes

Ook in 2023 is vooral geïnvesteerd in online campagnes. Online campagnes zijn relatief goedkoop (met name ten opzichte van bijvoorbeeld advertenties in landelijke media) en kunnen worden ingericht op het bereiken van specifieke doelgroepen, gedurende langere periodes. Door middel van *retargeting* ziet iemand die eenmaal op een banner of betaalde social mediapost klikt dezelfde advertentie meerdere keren opnieuw, om de belangstelling warm te houden. Daarnaast groeit het bereik automatisch doordat mensen de advertenties 'liken', erop reageren met een opmerking en/of bekenden 'taggen' om ze op de advertentie te wijzen. De online campagnes hebben gelopen rond de schoolvakanties en richtten zich op familiebezoek met kinderen.

Het resultaat van de online campagnes wordt samen met het online mediabureau tussentijds en na afloop van elke campagne geëvalueerd. Het succes is daarnaast direct meetbaar in het websitebezoek, omdat elke banner en advertentie een directe link naar onze site bevat. Op basis van de positieve resultaten wordt ook in 2024 het grootste deel van het marketingbudget voor online campagnes gereserveerd.

Advertenties & advertorials

Naast de campagnes is enkele malen geadverteerd met een kleine rubrieksadvertentie in het tijdschrift Margriet en zijn advertenties geplaatst in de Recreatiekrant Zuid-Nederland (oplage 55.000), de Vakantiekrant (oplage 125.000) en de Bossche Omroep. Ook hebben we de jaarlijkse samenwerking met Kidsproof.nl verlengd, een landelijke organisatie met een lokaal steunpunt

Al op 23 november ontving Nationaal Monument Kamp Vught de tachtigduizendste bezoeker van dit jaar. Dit is een record voor het herinneringscentrum, dat voor de 'corona-jaren' gemiddeld zeventigduizend bezoekers kreeg. Directeur Jeroen van den Eijnde wachtte Arie Lund uit Amersfoort en Bart Lankester uit Westerland in de ontvangshal op en verraste hen met dit feit. De vrienden brachten vanwege hun gezamenlijke interesse in geschiedenis voor het eerst een bezoek aan het herinneringscentrum van voormalig Kamp Vught.

in 's-Hertogenbosch dat via diverse kanalen en vooral rond schoolvakanties volop aandacht besteedt aan NM Kamp Vught als gezinsuitje.

Overige activiteiten

Sinds augustus 2023 werken we samen met Get Your Guide, een internationale promotie- en boekingsite voor musea, attracties en activiteiten. Hiermee proberen we beter onder de aandacht te komen bij een breed publiek over de grens. Get Your Guide is wereldwijd actief in 150 landen, beschikbaar in 22 talen en 40 verschillende valuta. Een toerist die van plan is ons land te bezoeken wordt via de site geattendeerd op ons bestaan, kan een bezoek in de reisplanning opnemen en direct een ticket boeken. In zo'n vijf maanden zijn er 171 tickets via deze site verkocht, waarvan meer dan 50 procent vanuit het buitenland.

Om specifiek meer bezoekers uit Duitsland te werven heeft een afstudeerder International Tourism van Breda University of Applied Sciences (BUAS) onderzoek gedaan naar de beste manieren om deze doelgroep te bereiken. De uitkomsten hebben geleid tot de ontwikkeling van een nieuwe folder, die in het voorjaar van 2024 zowel bij verblijfslocaties in de regio rond Vught als net over de grens in Duitsland wordt verspreid.

Met ingang van januari 2023 registreren we zoveel mogelijk de herkomst van bezoekers door aan de balie te laten vragen naar postcodegebied of land. Deze registratie en de analyse ervan helpen ons om de komende jaren onze marketingactiviteiten nog beter in te richten en het succes ervan te monitoren.

DIE GESCHICHTEN BLEIBEN

GEDENKSTÄTTE
KZ VUGHT

3.6 Museumcollectie, archief en bibliotheek

Voorgaande jaren lag het beleid vooral op 'verzamelen', 'bewaren' en vooral 'terugvinden' van verhalen en voorwerpen van slachtoffers van Kamp Vught. In 2022 en 2023 is er een nieuwe weg ingeslagen. Speerpunten in het huidige collectiebeleid zijn 'houdbaar' (duurzaam, fysiek en digitaal opgeslagen), 'zichtbaar' (gebruikt voor publiek) en 'bruikbaar' (toegankelijk voor onderzoek en presentatie).

Onze aandacht zal vanaf nu gaan naar de bruikbaarheid van de collecties. Door digitalisering zal de informatie niet alleen veiliggesteld zijn voor de toekomst, maar zal deze ook makkelijker te raadplegen zijn. Informatie zal sneller opvraagbaar zijn en bovenal te verbinden zijn met andere archieven. Nieuwe gebruikersgroepen zullen hierdoor bereikt worden. Wat ongetwijfeld weer een schat aan nieuwe informatie en inzichten gaat opleveren. NM Kamp Vught heeft wat betreft collectie-management een duidelijke weg ingeslagen. 2022 was een keerpunt voor wat betreft het collectiebeheer. Stond voordien de fysieke toegankelijkheid nog centraal, vanaf 2022 zijn alle ogen gericht op de digitale toegankelijkheid. Het traject van 'houdbaar-zichtbaar-bruikbaar' zal doorgezet worden. Nu menskracht is

opgelijnd en de eerste noodzakelijke investeringen zijn gedaan, moeten we onze plannen ook gaan vastleggen. In 2024 gaat het collectieteam zich richten op het ontwikkelen van een nieuw collectiebeleidsplan. Met als speerpunt het voortzetten van 'zichtbaar-, houdbaar- en bruikbaarheid' van de collecties. In dit beleidsplan zal ook de digitale strategie worden opgenomen.

Het voornemen om de achterstand in de objectregistratie weg te werken heeft vorm gekregen. De hiervoor aangestelde projectmedewerker heeft inmiddels ruim 2.800 objecten toegevoegd aan de collectiedatabase en gaat hiermee door. Inmiddels bevat de collectie ruim 7500 objecten.

Alle gedigitaliseerde interviews (250 stuks) en egodocumenten (100 stuks) zijn in 2023 verwerkt. Begin 2023 is er een projectmedewerker aangesteld om alle digitale bestanden te registreren in het collectieregistratiesysteem. De authentieke dragers (cassettebandjes, CD's etc.) zijn ook bewaard en liggen keurig geordend in het depot. In 2024 zal de laatste stap gezet worden. Een selectie van de interviews en egodocumenten zal toegankelijk worden op de portal Oorlogsbronnen.nl en onze eigen website. Tot slot worden in 2024 de foto's (200 stuks) uit dit project beschreven en digitaal toegankelijk gemaakt.

Deze zakdoek is in 2023 geschonken aan NM Kamp Vught. Vrouwelijke politieke gevangenen kregen in Vught standaard bij hun overall een blauwe zakdoek met stippen. Daarnaast stuurde het Rode Kruis en het 'burgerhulpcomité' van Vught bij de hulppakketten vaak een rode zakdoek mee. Als tijdverdrijf versieren de vrouwen elkaars zakdoeken met geborduurde namen, data en voorstellingen.

Met hulp van vrijwilligers is er structuur aangebracht in het Personenarchief en worden de namen van de in Kamp Vught omgekomen gevangenen (het biografieënproject) digitaal toegankelijk gemaakt in het collectieregistratiesysteem. Dit project wordt voortgezet.

De bibliotheek (ruim 3000 boeken) is bijna helemaal op basisniveau geregistreerd (2800 stuks). Plan is om wanneer de basisregistratie voltooid, te gaan verdiepen en meer inhoudelijke informatie, verbanden en samenhang met de rest van de collecties met de boeken vast te leggen.

In 2023 is het schenkingsarchief geheel opgeschoond, geactualiseerd en gedigitaliseerd. Hierdoor is de vindbaarheid en toegankelijkheid van het schenkingsarchief vergroot en klaar voor de toekomst in het digitale tijdperk.

De objecten liggen opgeslagen in een speciale depotruimte, we doen onze uiterste best om in deze ruimte het klimaat zo optimaal mogelijk te houden voor onze collectie volgens de museumstandaard. Vanwege de ligging van het depot in het gebouw zal dit altijd een uitdaging blijven. Aangezien we beperkte ruimte en middelen hebben, hebben we ervoor gekozen om ons klimaat in het depot in te stellen op een gemengde collectie. Voor de objecten die gevoeliger zijn voor schommelingen in temperatuur en/of luchtvochtigheid is er gekozen om deze objecten extra te verpakken en daardoor de schadelijke invloed van klimaatwisselingen te beperken. Dit vraagt om extra investeringen, zowel financieel als in arbeid. Toch is hiervoor gekozen omdat dit de levensduur van de objecten zeker zal verlengen. In de nabije toekomst willen we, de houdbaarheid van de objecten, door investeringen in depot-meubilair en restauraties, graag verbeteren.

Niet alleen door externe onderzoekers of collega-musea wordt een beroep gedaan op onze collecties. Ook intern maken collega's gebruik van ons historisch materiaal, van een foto voor op social media tot de ontwikkeling van een nieuwe rondleiding.

In 2023 is een onderzoeker gestart die meerdere onderwerpen verder gaat uitdiepen. Zo zal ook het pilot-onderzoeksproject in samenwerking met de Erasmus University Rotterdam voortgezet worden.

De afdeling heeft meegewerkt aan onderzoek over het (kamp)leven van Elly Blocq-Vleeschhouwer (1927) door Femmetje de Wind; het boek 'Hij noemde me Elly' verschijnt in april 2024.

In het in 2024 te openen Nationaal Holocaust Museum in Amsterdam wordt een aantal voorwerpen uit onze collectie in bruikleen getoond. Een van de in 2021 verworven foto's van het transport vanaf het station Vught (mei 1943) krijgt een prominente plaats in de expositie en introductiefilm.

Er komen veel aanvragen van uitgeverijen en onderzoekers voor gebruik van historische foto's en/of collecties.

De afdeling heeft meegewerkt aan nieuwe presentaties op het buitenterrein, in de gereconstrueerde barak en in het crematorium voor een betere en eigentijdse informatievoorziening.

3.7 Bedrijfsvoering

Lunettenlaanoverleg

Tweemaal per jaar ontmoeten afgevaardigden van de verschillende bewoners- en gebruikersgroepen van de Lunettenlaan elkaar in het zogenoemde Lunettenlaanoverleg. Bij dit 'burenoverleg' worden praktische afspraken gemaakt, knelpunten besproken en nieuwe ontwikkelingen gedeeld. Belangrijk thema's in 2023 waren de herinrichting van de Lunettenlaan en de (verkeers-)veiligheid.

ICT

Op ICT-gebied zijn er in 2023 geen noemenswaardige gebeurtenissen geweest

Calamiteitenbeheersing

Er is volgens de regelgeving een jaarlijkse training gegeven aan de BHV-medewerkers. In totaal beschikte NM Kamp Vught in 2023 over 43 vrijwilligers en teamleden met een BHV-achtergrond.

4. Activiteitenverslag

4.1 Exposities

De Jodenvervolging in foto's. Nederland 1940-1945

8 april 2022 t/m 7 mei 2023

Deze expositie is samengesteld door het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies in samenwerking met het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam, en was eerder te zien in Amsterdam en in Berlijn. NIOD-historici en samenstellers Erik Somers en René Kok raadpleegden tientallen archieven in binnen- en buitenland voor de expositie en het gelijknamige boek. Het leverde veel onbekend beeldmateriaal op. Foto's die op indringende en confronterende wijze de gevolgen van de anti-joodse maatregelen lieten zien. De beelden getuigden van het meedogenloze optreden van de Duitse bezetter, de medewerking van Nederlanders aan de deportaties, maar óók van de hulp aan onderduikers en van het joodse leven in de jaren 1940-1945. Daarnaast was er aandacht voor de naoorlogse opvang van de weinige overlevenden die terugkeerden uit de kampen (zie verder het jaarverslag 2022).

Oekraïne: het pad naar vrijheid

26 mei 2023 t/m 17 maart 2024

Oekraïense fotografie is nog nauwelijks bekend buiten het eigen land. Deze expositie is ontwikkeld door Noorderlicht en de Stichting Oude Groninger Kerken en was eerder te zien in de Akerk in Groningen. De tentoonstelling is samengesteld door Kateryna Radchenko, curator van het Oekraïense festival Odesa Photo Days, en Wim Melis, curator bij Noorderlicht. De Oekraïense strijd tegen de Russische overheersing wordt in beeld gebracht aan de hand van het werk van elf Oekraïense fotografen en één filmmaker. Een strijd die niet pas bij de Russische inval in 2022 begon, maar in feite al decennia voortduurt.

Locoburgemeester Mark du Maine en Veronika Morska openen de expositie.

Op 24 februari 2022 begon Rusland een groot-scheepse invasie vanuit zuidelijke, oostelijke en noordelijke richting met raketaanvallen in heel Oekraïne. De nog voortdurende oorlog heeft het dagelijks leven volledig overhoop gegooid en het leven van alle Oekraïners beïnvloed, kunstenaars, fotografen en journalisten inbegrepen. De kunstenaars die nooit in conflictgebieden hadden gewerkt, veranderden in oorlogsfotografen. Zij moesten de verwoesting van hun geboortestad en de gewelddadige dood van hun medeburgers documenteren.

Directeur Jeroen van den Eijnde:

'Het beeld is in onze ogen een rijke en krachtige manier om iets over te brengen. Fotografie helpt zeer om iets wat ver weg is - in ruimte én tijd - dichterbij te brengen en maakt ook dat wij ons beter kunnen inleven in de ander. Daarom een foto-expositie over een helaas nog zeer actueel onderwerp dat ons allen bezighoudt: de verschrikkelijke oorlog en dat wat eraan voorafging in Oekraïne.'

Persecution through their Eyes

17 juni t/m 3 september

In Barak 1B

In de zomervakantie wordt de workshopruimte in Barak 1B sinds enkele jaren benut voor (bescheiden) exposities, omdat er dan geen museumlessen zijn.

Centraal in deze expositie stonden de persoonlijke verhalen van mensen die vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. Deze oorlogsverhalen werden verbonden aan de historische plekken van de vier partnerorganisaties. Voor voormalig Kamp Vught is gekozen voor de verhalen van Roosje Mozes, Tineke Wibaut-Guilonard, Joost van de Mortel en Suze Arts. Online wordt dit uitgebreid met de verhalen van Selma van de Perre, Djajeng Pratomo, Rudolph Cleveringa en Willem Jooren. Hun verhalen waren later ook te zien in de andere locaties in Duitsland, Italië en Polen.

Roderick van de Mortel, burgemeester van Vught bezocht de expositie en sprak met Janneke van de Loo, Gabriëlle van der Ven, directeur Jeroen van den Eijnde en coördinator educatie Cecile Post. In het midden het portret van familielid Joost van de Mortel.

Alle partnerorganisaties organiseerden een jongerenactiviteit rondom de tentoonstelling. NM Kamp Vught benaderde hiervoor de St. Joost School of Art & Design. In de expositie waren 16 biografieën met bijbehorende animaties te zien. In totaal zijn bijna 40 animaties gemaakt.

Er zijn filmpjes over bekende en minder bekende vervolgte Joden, over verzetsstrijders, maar ook over 'daders', zoals Kurt Prüfer, de bedenker van de crematoria in de concentratiekampen. Het oorlogsverhaal van Bruno Apitz, bekend van zijn roman en de film *Naakt onder wolven*, is ook in een animatie te zien (zie ook 3.4 Educatie).

Bekijk de animaties (playlist)

Kind onder vuur: oorlog in vrijheid

De expositie werd in 2023 herplaatst in het Vrijheidsmuseum in Nieuwdorp (Zeeland) en vanaf 20 april 2023 t/m februari 2024 in het Oorlogsmuseum Overloon.

4.2 Activiteiten

Lezing *De Jodenvervolging in foto's*

27 januari

Op Holocaust Memorial Day vertelden historici René Kok en Erik Somers over de meest bijzondere foto's in de door hen samengestelde expositie 'De Jodenvervolging in foto's. Nederland 1940-1945'. Kok en Somers zijn auteurs en samenstellers van een groot aantal (foto-)boeken over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Er was veel belangstelling voor deze duo-lezing, waarbij aan de hand van de foto's werd verteld hoe de uitsluiting sluipenderwijs leidde tot vervolging van Joden.

Avondrondleidingen

5 en 13 januari, 1, 17 en 22 maart, 13 en 27 juli, 10 en 24 augustus, 7 september, 18 en 25 oktober, 27 december

In de donkere wintermaanden en (voor het eerst) in de zomer- herfst- en kerstvakantie biedt NM Kamp Vught een avondrondleiding over het voormalig kampterrein aan. Om het buitenterrein in de wintermaanden te kunnen bezoeken, is de verlichting aangepast met onder meer grondspots. Voorheen werden rondleidingen op verzoek aan groepen aangeboden, met zaklampen en dergelijke. Het museum is dan gesloten en er zijn maximaal slechts twee groepen op het terrein. Deze rondleiding biedt een goede

introductie op de geschiedenis van de plek. Een deelnemer zei hierover: "Het gevoel en de sfeer zijn 's avonds heel anders; erg bijzonder en indrukwekkend." Ook werd opgemerkt dat een avond door de week handig is voor wie werkt en in het weekend andere bezigheden heeft. De avondrondleidingen worden niet het gehele jaar door georganiseerd om het aanbod enigszins bijzonder te houden én omdat de rondleiders juist overdag nodig zijn om de planning goed in te vullen.

Theater *Hoor de vrouwen zingen*

7 en 15 april

Muziektheatergezelschap Da Vida ontwikkelde in 2022 de voorstelling *Hoor de vrouwen zingen*, geïnspireerd door de getuigenissen van vier gevangenen van Kamp Vught. Met een combinatie van theater en muziek verbeeldde de vier artiesten hoe gevangenen de moed erin wisten te houden, ondanks vaak mensonterende omstandigheden. Ook de reprise van twee avonden in het auditorium werd goed bezocht.

Hoor de vrouwen zingen door Da Vida: Mirjam van Dam, Jetta Starreveld, Harpert Michielsen en Monique de Adelhart Toorop

Project Leven met oorlog

Maart tot en met december

Welke rol speelt de Tweede Wereldoorlog vandaag de dag nog? En hoe gaan we om met actuele dreigingen? Het themajaar 'Leven met oorlog' stond in het teken van de impact van oorlog op individuen, families én de samenleving. De serie minidocumentaires was gedurende 2023 in Barak 1B te zien, naast de vaste presentatie. De minidocumentaireserie is een project van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld, Nationaal Monument Kamp Vught, Nationaal Monument Oranjehotel, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Nationaal Monument Kamp Amersfoort en het Indisch Herinneringscentrum. Het themajaar werd op 13 februari geopend door staatssecretaris Maarten van Ooijen in het NM Oranjehotel.

In vijf minidocumentaires vertelden mensen over hoe de Tweede Wereldoorlog tegenwoordig nog steeds een rol speelt in hun dagelijks leven.

Bekijk het filmpje met Tieme

Aan de hand van persoonlijke verhalen, verteld door mensen van uiteenlopende leeftijden en achtergronden, kwam een divers palet van oorlogservaringen aan bod. Welke impact heeft het verleden op hun leven? En hoe vertalen zij het oorlogsverhaal dat ze met zich meedragen naar de wereld van vandaag? Tieme de Laat vertelde over zijn overgrootvader Henk van der Pas. Henk woonde vlakbij Kamp Vught en hielp gevangenen door voedsel en medicijnen het kamp in te smokkelen. Ook bracht hij brieven van gevangenen naar buiten. Op 4 mei 2022 sprak Tieme bij de herdenking op de Dam.

Vriendendag voor donateurs

25 maart

Na een plenair ochtendprogramma konden de Vrienden kiezen uit een rondleiding over het voormalig SS-terrein en de documentaire *Kampong Lunetten, het laatste woonoord van Nederland*, die Ellen van Kempen maakte voor het Vughts Museum.

Judith Goedhart en Anneruth Wibaut behoren tot de tweede generatie, als kinderen van gevangenen van Kamp Vught. Annemieke Kamoschinski ging met hen in gesprek in de ochtend. Na de eerder uitgestelde Vriendendagen en een variant hierop in september 2022 was in 2023 de belangstelling groot voor alle onderdelen.

Judith Goedhart, Annemieke Kamoschinski en Anneruth Wibaut

Dodenherdenking

4 mei

We herdachten op 4 mei alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en van alle oorlogssituaties en vredesoperaties daarna. Natascha van Weezel (1986) is journalist, columnist voor Het Parool en programmamaker. Zij schreef onder meer *De derde generatie: kinderen van de Holocaust* en maakte de documentaire *Elke dag 4 mei*. Haar joodse grootouders overleefden allen de oorlog en zijn een grote inspiratiebron. Yoka Verduin (1961) is de dochter van Ernst Verduin (1927-2021). Zij sprak mede namens broer Bert (1958). Ernst zat gevangen in de kampen Vught, Westerbork, Auschwitz-Monowitz en Buchenwald. Het kampsyndroom en het naoorlogse trauma van hun vader heeft niet alleen hun vaders leven getekend, maar ook dat van Bert en Yoka.

Oud-gevangene Peter Molthoff:

'Ik ben 99 jaar. Van januari tot juli 1943 zat ik gevangen, hier in Kamp Vught. Ik was één van de eerste gevangenen. Onvrijheid kennen de meesten van jullie nog niet. Gelukkig maar. In dit kamp heb ik pas echt ervaren wat vrijheid eigenlijk betekent. En leerde dat je vrijheid alleen samen realiseert. Daarom vraag ik jullie samen te werken, de vrijheid te behouden en te blijven herdenken op 4 mei.'

Gerard van Maasakkers en Frank Cools verzorgden de muzikale bijdrage. Julia Berkers, Fabienne van Rooy, Vonne Seuren en Florian Vugts werden in het voorjaar van 2023 gekozen tot Jeugd Dorpsdichters van Vught. Speciaal voor deze herdenking schreven de leerlingen van het Maurick College het gedicht *Kruimels*. Fabienne droeg het gedicht voor.

Na de kranslegging werden bezoekers uitgenodigd om een portret te plaatsen. In 2022 werden voor het eerst foto's met naam, geboorte- en sterfjaar uitgedeeld van de 750 mensen die overleden of gefusilleerd zijn in Kamp Vught. Mensen van wie geen foto bekend is, worden met silhouet aangeduid. Dit onderdeel lijkt ook een vaste waarde te worden. Nabestaanden willen graag het portret van een familielid bij zich dragen.

We vroegen voor het eerst drie mensen op te staan vanuit het publiek en te vertellen waarom zij herdenken. Dit nieuwe onderdeel kreeg veel waardering.

Vanaf 18.00 uur heeft Omroep Brabant op 4 mei een herdenkingsprogramma uitgezonden, ontwikkeld samen met NM Kamp Vught. Theo Verbruggen heeft hiervoor Peter Molthoff vooraf geïnterviewd. Dit gesprek werd gecombineerd met een terugblik op de herdenking 's middags.

Bekijk hier de herdenkingsuitzending

Bevrijdingsdag

5 mei

Verhalenverteller Eric Borrias speelde op het buitenterrein *Mijn pop huilt 's nachts*, geïnspireerd op het verhaal van George en Ursula Levy, twee joodse kinderen uit Duitsland. In juni 1943 vonden vanuit Kamp Vught de Kindertransporten plaats, waarbij alle joodse kinderen vanuit het kamp werden gedeporteerd. Slechts enkelen ontkwamen aan dit lot, onder wie George en Ursula die na de oorlog naar de Verenigde Staten emigreerden. 5 mei is altijd een drukbezochte dag en er is gekozen voor een korte voorstelling die hij drie keer speelde, zodat men gemakkelijk kon aansluiten.

Herdenking kindertransporten

4 juni

Op zondag 4 juni herdacht Nationaal Monument Kamp Vught de Kindertransporten van 6 en 7 juni 1943, in samenwerking met Stichting Sobibor. Omdat de transporten dit jaar 80 jaar geleden plaats vonden, is gekozen voor een invulling met meerdere onderdelen.

Op de route naar het kindermonument lazen kinderen van De Schalm (groep 7) de namen van de weggevoerde kinderen voor. Directeur Jeroen van den Eijnde hield een welkomstwoord. Hierna vertelde Christine Gispens-de Wied, voorzitter van Stichting Sobibor, over de aanleiding van de Kindertransporten en hoe deze in het kamp bekend werden gemaakt. Sara de Vries (1954) is een joodse tweede generatie Holocaustover-

levende. Zij werd geboren in het huis van haar in de oorlog overleden oom Aron, tante Eva en nichtje Lineke in Amsterdam. Zij haalde herinneringen op aan het gezin en vertelde over de invloed hiervan op haar leven.

Twee leerlingen van Basisschool De Schalm in Vught interviewden Maarten van Ooijen, staatssecretaris van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Opperrabbin Binyomin Jacobs hield een overdenking. Ook was er muziek van het Revesz Trio. Hierna legden enkele vertegenwoordigers van betrokken organisaties en overheden elk een bloemstuk. Leerlingen van De Schalm bevestigden de eerder ingekleurde vlinders in het monument, die symbool staan voor 80 jaren sinds 1943. Als *Kids Reporters* volgden vier leerlingen van De Schalm de herdenking, waarvan een filmpje werd gemaakt.

Bekijk hier het verslag van de Kids Reporters:

Bekijk hier het NOS Jeugd-journaal:

Na de herdenking speelde Roestvrij Theater *Sjiwwwe voor Sobibor*. 'Sjiwwwe' is de zevendaagse rouwperiode in de joodse traditie. Het woord betekent ook 'zitten' en is het woord voor het getal zeven in Hebreeuws. Zeven jonge theatermakers onderzochten nieuwe manieren van herdenken, 80 jaar na de negentien transporten vanuit Westerbork naar Sobibor. Sinds maart speelde Roestvrij Theater de voorstelling, telkens in iets andere vorm. Voor de herdenking op 4 juni deden zeven jongeren onderzoek naar de Kindertransporten. De voorstelling is tot stand gekomen in een samenwerking van Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Theater Na de Dam, Roestvrij Theater en Stichting Sobibor.

Hierna was nog de boekpresentatie van *De lange schaduw van de Holocaust: een familiechroniek*. Het boek is een vervolg op het contact met Evelyn Askolovitch-Sulzbach die in 2022 voor het eerst naar voormalig Kamp Vught kwam; zij woont in Parijs. Op initiatief van NM Kamp Vught en in samenwerking met familieleden en Uitgeverij Verbum is in 2023 gewerkt aan een boek. Kern van deze publicatie vormen de herinneringen van Anny Sulzbach (1914-2019), die samen met dochter Evelyn werd weggevoerd met de kindertransporten, maar overleefde. De herinneringen van Anny zijn aangevuld met een interview met haar dochter Evelyn Askolovitch-Sulzbach en een bijdrage van (klein-)dochter Myriam Ohayon-Askolovitch.

Zomerrondleiding

2 juli t/m 24 september

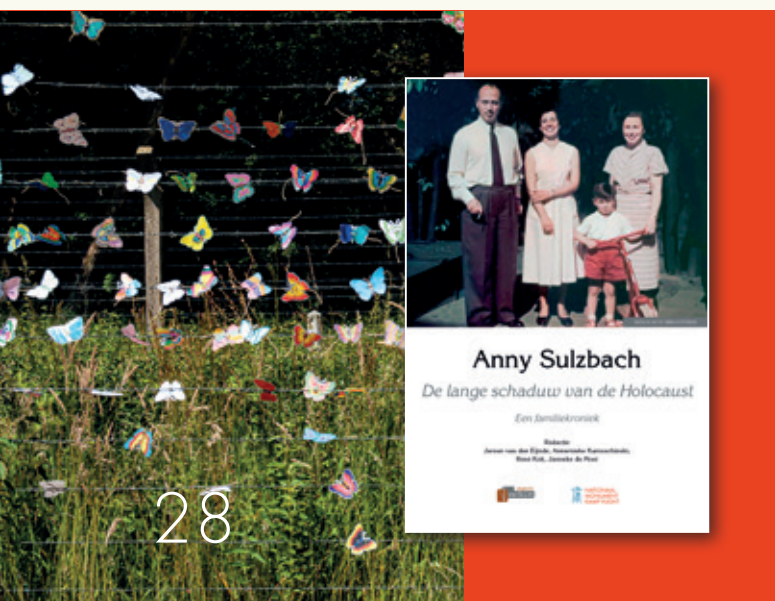
In de zomervakantie mag NM Kamp Vught op zondag rondleidingen verzorgen over een deel van het voormalig SS-terrein, waar de kampleiding gevestigd was. Normaliter is de Van Brederodekazerne aan de Lunettenlaan niet toegankelijk voor publiek, want onderdeel van het Opleidings- en Trainingscentrum Genie. Deelnemers passeren de authentieke gebouwen waarin tijdens de oorlog SS-bewakers werkten en verbleven. Hierna is een bezoek aan het Geniemuseum mogelijk (inbegrepen bij deelname), dat is gevestigd in de voormalige kampkeuken.

Herdenking Sachsenhausen-transport

8 september

Op 5 en 6 september 1944 vond het laatste transport van gevangenen vanuit Kamp Vught naar het concentratiekamp Sachsenhausen plaats. In totaal hebben meer dan 1.400 Nederlandse gevangenen van 'KZ Sachsenhausen' in het Duitse Oranienburg de oorlog niet overleefd. Ieder jaar worden in september de Nederlandse slachtoffers van kamp Sachsenhausen in Vught herdacht. Gerdi Verbeet, oud-voorzitter van de Tweede Kamer, was de hoofdspreker.

De deelnemers liepen vanaf het Raadhuis in een stille tocht naar het Sachsenhausen-monument in het Reeburgpark. Een tamboers van het Vughtse Sint Catharinagilde leidde de stoet. Het programma startte met een welkomstwoord van ceremoniemeester Riekje Nieuwstraten en een bijdrage van locoburgemeester Mark du Maine. Gerdi Verbeet was vanaf 2015 tot 2021 voorzitter van het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Vanaf 2001 was zij lid van de Tweede Kamer; vanaf 2006 tot 2012 als voorzitter. Tevens was er een muzikale bijdrage van Wilma Bakker. Basisschool De Springplank uit Vught heeft het monument geadopteerd. Twee leerlingen lazen hun zelfgeschreven gedichten voor, waarna de traditionele twee minuten stilte en het leggen van kransen en bloemen volgde. NM Kamp Vught organiseert de openbare herdenking in samenwerking met de Stichting Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers (COVVS).

Gerdi Verbeet:

'We lijken te vergeten hoe ongelofelijk belangrijk democratie is – en hoe kwetsbaar. Om ons heen zien we hoe landen die vroeger een stevige democratie kenden nu afglijden naar een staatsvorm met dictatoriale trekjes. De persvrijheid wordt aangetast, rechten van groepen worden met voeten getreden, de macht van de leider steeds verder opgerekt.

'Dat mag in Nederland nooit gebeuren. En dat kunnen we alleen voorkomen, als we samen de democratie verdedigen.'

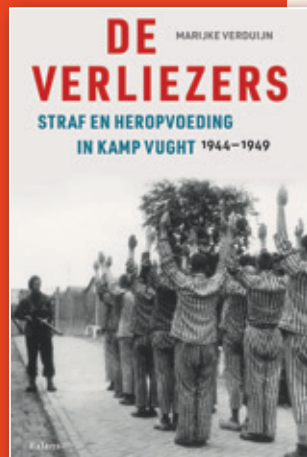
Historicus en journalist Jessica van Geel vertelde 's middags in het museum over het leven van verzetsvrouw Truus van Lier, die op 22-jarige leeftijd werd geëxecuteerd in Sachsenhausen. Zij was de eerste Nederlandse vrouw die vanwege haar rol in het verzet is vermoord. Van Geel schreef *Truus van Lier. Het leven van een verzetsvrouw*, dat in 2022 lovend werd ontvangen in de landelijke media.

Boekpresentatie *De verliezers*

1 september

In september verscheen bij Uitgeverij Balans *De verliezers - Straf en heropvoeding in Kamp Vught 1944-1949* van Marijke Verduijn: het eerste boek over interneringskamp Vught. Na een snelle ontruiming door de bezetter rond Dolle Dinsdag werd Kamp Vught na de bevrijding eind oktober 1944 een interneringskamp voor collaborateurs. In de naoorlogse chaos zaten er ook kinderen en onschuldigen. De internering van collaborateurs was bedoeld om hen te straffen, te beschermen tegen de volkswroede en te 'bewaren' tot hun zaak voorkwam. Maar wie zaten er eigenlijk? En hoe was het om in Kamp Vught vast te zitten of te werken?

Verduijn deed jarenlang onderzoek naar het eerste en grootste naoorlogse interneringskamp onder Nederlands gezag. Ze raadpleegde archieven en kranten, las dagboeken en brieven uit het kamp en sprak met geïnterneerden, bewakers en hun kinderen. Dat levert een uniek beeld op van het dagelijks leven in het kamp en de reactie daarop in de samenleving. Onder de 'verliezers' waren ook burgerevacués uit het Duitse Selfkantgebied, dat eind 1944 in de frontlinie lag. Verduijn onderzocht ook hun ervaringen in Vught en sprak met ooggetuigen en nabestaanden. In de vaste expositie in Barak 1B van NM Kamp Vught worden het interneringskamp en het opvangkamp belicht; het boek van Verduijn is een belangrijke aanvulling voor de geschiedschrijving van deze periodes. Vlak voor de boekpresentatie interviewde het NOS Journaal de auteur en een nabestaande over het belang van het boek.

Marijke Verduijn:

'Tot nu toe verschenen over dit interneringskamp onder Nederlands gezag slechts enkele artikelen, voornamelijk over de periode van oktober 1944 tot mei 1945. Dat is niet vreemd. Collaborateurs, of mensen die als collaborateur werden gezien, traden daar zelden mee naar buiten, en ook in het nationale zelfbeeld is hun bestaan en bestraffing een ongemakkelijk gegeven – misschien wel een taboe. Het is wel onterecht. Ook ongemakkelijke geschiedenis moet worden vastgelegd, al was het maar omdat gebrekkige geschiedschrijving ruimte geeft aan alternatieve feiten.'

Open Monumentendag

11 september

Op zondag 11 september was Barak 1B gratis te bezoeken vanwege de deelname aan de landelijke Open Monumentendag. In dit rijksmonument is de vaste expositie over Kamp Vught in én na de oorlog te bezoeken: *Als muren konden spreken*. Verschillende bekende rijksmonumenten in Vught en omgeving stelden op deze dag hun deuren open, waaronder ook woningen en andere panden die gewoonlijk niet voor publiek toegankelijk zijn.

Lezing Eddy van Wessel

28 september

Al drie decennia dringt fotograaf Eddy van Wessel door tot het hart van de oorlog; de laatste jaren in Irak, Tsjetsjenië, Syrië en Oekraïne. Hij vertelde aan de hand van vele foto's over zijn reizen, het meest recent naar Oekraïne. De lezing sluit aan op de foto-expositie *Oekraïne: het pad naar vrijheid* die men vooraf kon bezoeken. Van Wessel reisde sinds de inval in 2022 meerdere keren naar Oekraïne. In januari 2023 reikte de jury van de Zilveren Camera hem de eerste prijs uit in de categorie 'Nieuws en documentair internationaal' voor zijn serie 'Ruïnes van de vrijheid'. Hij is de eerste fotograaf die viermaal deze prijs kreeg.

Lezing Olaf Koens

26 oktober

Ook de lezing van Olaf Koens werd georganiseerd in het kader van de foto-expositie. Koens is schrijver en journalist; als correspondent voor

RTL Nieuws doet hij verslag van brandhaarden over de hele wereld. Hij vertelde over zijn ervaringen in brandhaard Oekraïne en over zijn recente boek *Alle Oekraïners die ik ken*. Zijn ontmoetingen met de Oekraïense bevolking zijn samengekomen in dit boek een pijnlijk maar ook hoopvol, persoonlijk portret van een oorlog van een land en een volk in verzet. Het aanbod van de twee lezingen leidden duidelijk tot veel nieuwe bezoekers en waren snel vol geboekt.

Mini-expositie in hal

28 en 29 oktober

Het Maurick College in Vught besteedde met een aantal kunstklassen aandacht aan het herdenken van oorlogsslachtoffers en in het bijzonder die van de Tweede Wereldoorlog. Ze stonden ook stil bij de bevrijding van het dorp Vught op 26 en 27 oktober 1944. In de ontvangsthuis was een selectie van verschillende opdrachten binnen het vak kunst en beeldende vorming te zien.

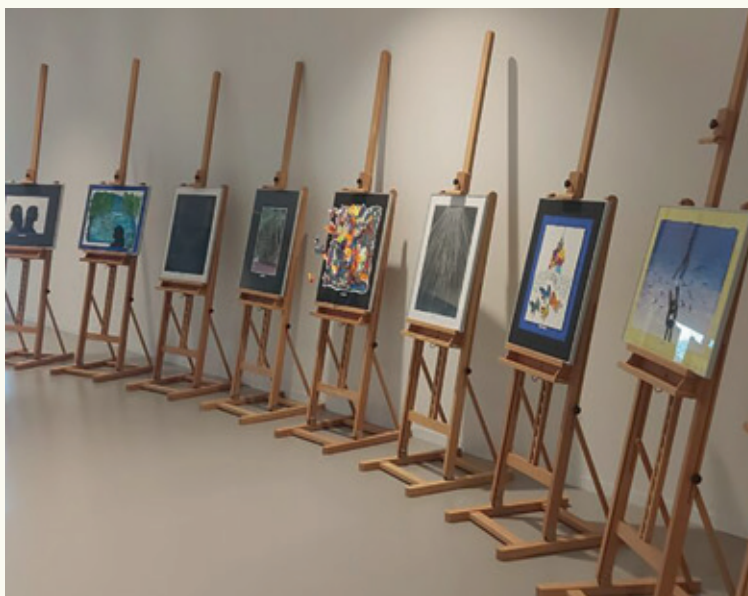
Docent Meike: 'Elke leerling heeft de herdenking op eigen wijze verwerkt tot een kunstwerk. Hierbij is gekozen voor een uitingsvorm die bij het idee van de leerling past, met schilder-, collage- en tekentechnieken, fotografie, typografie en driedimensionaal werk. Ze hebben de symboliek of het gevoel van hoop, geloof, liefde, identiteit, vrede, vrijheid en toekomst tot uiting laten komen. De leerlingen vonden het erg bijzonder en belangrijk om aan dit project mee te werken.'

Crossing Time

16, 17, 18, 23, 24, 25 en 30 november, 1 en 2 december vanaf 19.00 uur

Eén van de grootste activiteiten was *Crossing Time*, dat in 2020 moest worden geannuleerd vanwege de coronacrisis. Het was een 360 graden beleving waarbij de bezoeker door intense beelden, licht en geluid omringd wordt door een stoet mensen. Het doel van de voorstelling op deze locatie was om bezoekers ervan bewust te maken dat de thema's die hier 80 jaar geleden speelden, bij gevangenen, bewakers en omwonenden, nog steeds actueel zijn. De schaduw van de bezoeker wordt onderdeel van geprojecteerde schaduwen van mensen. Beeldjutters en Theatermachine, de bedenkers van de installatie, nodigden uit tot nadenken en om parallellen te trekken tussen heden en verleden. Producent Artifex was producent en samen met Brabant Herinnert en NM Kamp Vught werd de promotie breed uitgezet.

Op 16 november was de première voor genodigden en juist op deze avond viel de stroom in de Lunettenlaan en omgeving uit door een externe storing. De dagen daarna werden bezoekers naar buiten begeleid in tijdsloten van 19.00, 19.30 en 20.00 uur. Voorafgaand aan de wandeling verzamelen bezoekers zich in de ontvangstruimte voor een korte proloog door een acteur. Vanwege de grote belangstelling zijn extra tijdsloten ingepland; bijna alle tijdstippen waren vol geboekt (totaal 1471 bezoekers). Er waren veel nieuwe bezoekers die nog niet bekend waren

met de plek. De vele positieve reacties kwamen vooral spontaan via Instagram; de beelden en bezoekerservaring leenden zich om online te delen. *Crossing Time* was één van een serie projecten van Brabant Herinnert in opmars naar het Brabantbrede culturele programma 'Brabant Brug naar Vrijheid' dat in 2024-2025 wordt uitgerold.

Bekijk hier een filmpje met de makers van Crossing Time:

Lezing Marijke Verduijn

5 en 12 november

Op zondag 5 november vertelde Marijke Verduijn in het auditorium over haar boek *De verliezers*. Vanwege de grote belangstelling werd een tweede lezing gepland op 12 november. En wederom vanwege de onmiskenbaar grote belangstelling voor dit onderwerp, in januari 2024.

Lezing Martine Letterie en Rinke Smedinga

10 december

Ter afsluiting van het themajaar *Leven met oorlog*

nodigden we het echtpaar Martine Letterie en Rinke Smedinga uit. Voor hen was en is de oorlog altijd aanwezig. Haar opa werd vermoord in kamp Neuengamme; de vader van Rinke was overtuigd nazi. Het echtpaar vertelde over de impact van de Tweede Wereldoorlog op hun levens. Hun achtergrond verschilt, maar bindt hen in de ambitie om te leren van de oorlog.

De opa van Martine werd in 1941 opgepakt en via Kamp Schoorl en Amersfoort gedeporteerd naar kamp Neuengamme, waar hij op 33-jarige leeftijd werd vermoord. Martine Letterie is een bekend schrijver van jeugdboeken, waarvan negen over de Tweede Wereldoorlog. De vader van Rinke Smedinga behoorde tot de eerste groep Nederlandse vrijwilligers die een SS-opleiding volgde; later werd hij bewaker in Kamp Westerbork. Smedinga is actief op scholen als spreker voor het Landelijk Steunpunt Gast sprekers.

Films i.s.m. Theater de Speeldoos

11 april en 26 oktober

In samenwerking met Theater de Speeldoos in Vught is op drie data korting geboden aan bezoekers die zich aanmelden via de social media of nieuwsbrief van NM Kamp Vught. Op 11 april werd *Adieu Monsieur Haffmann* (regie: Fred Cavayé) vertoond; op 26 oktober *Het verloren transport* (foto, regie Saskia Diesing). Vanwege de grote veranderingen in de organisatie van het theater is dit mogelijk het laatste jaar geweest waarin wij hierin samenwerkten.

Regelmatig leveren medewerkers bijdragen aan documentaires, artikelen en boeken.
Hieronder lichten we er enkele uit.

4.3 Films en documentaires

Geboeid – terug naar Indonesië

Presentator Dwight van de Vijver reisde voor een vijfdelige serie met drie jongeren van Indische en Molukse afkomst terug naar het land van hun voorouders. Alle drie deelden ze dezelfde vraag: 'Hoe zag het leven van mijn voorouders eruit en wat heeft dat voor effect op mijn leven vandaag?' Voor de verhalen van de Molukse Gayle Mahulete en August de Bats is gefilmd in Barak 1B en in de omgeving, de wijk Lunetten (uitgezonden op 16 en 23 november).

Lesvideo *Andere Tijden*

Marco van Vemde werd in 2021 de Geschiedenisleraar van het jaar. Als prijs mocht hij een lesvideo maken over een onderwerp naar keuze, wat werd uitgesteld vanwege corona. Van Vemde koos voor de geschiedenis van het Molukse woonoord 'Lunetten' in Vught, inmiddels een woonwijk nabij de Lunettenlaan. Drie Molukse Nederlanders leidden hem rond. Zij bezochten hierbij in augustus ook de presentatie in Barak 1B. *Andere Tijden*, het geschiedenisprogramma over (bijna) vergeten gebeurtenissen uit de recente geschiedenis wordt gemaakt door de NTR.

**Bekijk hier
de lesvideo**

Documentaire *The Flying Dutchman*

Op 17 juni werd David Groenteman 100 jaar; de dag ervoor was hij in het herinneringscentrum voor opnames van deze documentaire van Mac Lyon uit Australië. 'The Flying Dutchman' is de bijnaam van David, die na de oorlog naar Australië emigreerde en daar een bekend ijshockeyer werd. Een inspirerend levensverhaal van een man die Auschwitz overleefde, veel familie verloor en een nieuw bestaan wist op te bouwen in Sydney. Via NM Kamp Vught volgde nog een interview in dagblad Trouw. Hij overleed in november 2023 in Australië.

Film over Albert Wittenberg

Op 20 augustus was filmer David Stephenson Markus uit New York in Vught voor opnames met Willem Gunzeln, een kleinzoon van Albert Wittenberg die in Kamp Vught gevangen was. De brandweerman Albert Wittenberg (1909-1945) uit Suriname werd in de loop van de oorlog actief als koerier in het communistische verzet. Hij nam steeds grotere risico's. Zo nam hij samen met zijn vrouw Janna de joodse baby Betty Mock op in zijn gezin. Betty was het kind van hun burens en vrienden Louis en Schoontje Sarlui. Wittenberg werd opgepakt in 1944 en kwam na kamp Mittelbau-Dora om het leven, nadat hij met duizend anderen in een schuur werd gedreven die in brand werd gestoken. Betty overleefde de oorlog, Janna overleed in 1947. Het is niet bekend wanneer de film gereed is.

De erfgenaam

Ruben Nicolai bezocht voor *De erfgenaam* (RTL4) het herinneringscentrum. Hij onderzocht het tragische verhaal van het joodse gezin Van Leeuwen uit Utrecht. Voor een aflevering onderzocht hij met historicus Aline Pennewaard het verhaal van de familie, die in de oorlog huisraad in bewaring had gegeven. Nicolai had een steentje bij zich, dat hij bij het kindermonument legde. Abonnees van Videoland of NLZiet kunnen de uitzending terugkijken (6 september 2023, RTL 4).

**Bekijk het filmpje
in dit artikel**

Overig

In memoriam

Wat betreft de bij het publiek bekende mensen die betrokken waren bij NM Kamp Vught moesten wij in 2023 afscheid nemen van Heddy Lester (30 januari) en het echtpaar Donald de Marcas en Sonja Bernd't (24 maart). Hun levens kregen veel aandacht in de (landelijke) media, onder meer in rubrieken waarin (on-)bekende mensen worden geportretteerd.

Vanaf 1999, bij de eerste herdenking van de Kindertransporten vanuit Kamp Vught naar Sobibor, was Donald de Marcas een vaste waarde in het programma. Toen hij in 2018 ziek was, nam zijn echtgenote de bijdrage aan de herdenking waar, wat de laatste keer zou zijn.

Heddy leverde vanaf de beginjaren indrukwekkende en intense muzikale bijdragen aan de activiteiten en ontwikkelde het muziektheaterproject *10.000 zakdoeken*, geïnspireerd op de liefde van haar ouders die elkaar in Vught leerden kennen. In 2010 droeg Heddy

twee nummers bij aan de door het Nationaal Monument Kamp Vught geproduceerde CD *Wie*, met liedjes over Kamp Vught en aan Kamp Vught gerelateerde onderwerpen. Met *Pa* en *Nooit zongen vogels harder* verwoordde ze indringend wat de oorlog voor haar betekende.

Bezoek ambassadeur Verenigde Staten

De ambassadeur van de Verenigde Staten in Nederland, Shefali Razdan Duggal, bracht op 2 februari een bezoek aan NM Kamp Vught. 'Deze hartverscheurende historische plek van zulke onmenselijkheid en trauma's herinnert ons eraan om haat met hand en tand te bestrijden,' schreef Razdan Duggal. 'Het maakt je nederig als je de plaats van moorden en wreedheden bezoekt, waaronder de deportatie van 1.296 kinderen in 1943, waarvan de jongste slechts 6 dagen oud was.' Razdan Duggal was in Amerika actief voor het United States Holocaust Memorial Museum.

5. Jaarrekening 2023

5.1 Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling

Waarderingsgrondslagen voor de balans

De afschrijvingen op de inventaris en automatisering vinden plaats in vijf jaar. De voorraden boeken, merchandise, foto's en handleidingen worden gewaardeerd tegen de historische aankoopprijs. De gebouwen van NM Kamp Vught worden niet geactiveerd op de balans (ook zie 5.8). Voor zover niet anders vermeld zijn de activa en passiva gewaardeerd op de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

De baten en lasten worden opgenomen in de jaarrekening van het jaar waarin zij ontstaan, ongeacht de daadwerkelijk in dat jaar geheel of ten dele verkregen ontvangsten respectievelijk verrichte uitgaven.

Risicoparagraaf

Waar mogelijk zijn de risico's van beheer en gebouwen afgedekt door het afsluiten van verzekeringen. Ten behoeve van de kosten van personeelsverzuim als gevolg van ziekte is een verzekering afgesloten. Hierbij geldt een wachttijd van 65 werkdagen. Voor de kosten van wachtgelden en overige kosten als gevolg van bv. conflicten of anderszins is geen voorziening aanwezig.

Liquiditeit

In bijlage 7.1 is het verloop van de liquiditeiten in het verslagjaar weergegeven. Er zijn geen middelen geleend. Het kasstroomschema opgenomen is volgens de indirecte methode samengesteld.

5.2 Balans per 31 december 2023

	2023		2022	
ACTIVA				
Investerings				
Inventaris	€ 18.262		€ 23.918	
		€ 18.262		€ 23.918
Vorraden				
Vorraden	€ 41.021		€ 36.117	
Vorraden		€ 41.021		€ 36.117
Vlottende activa				
Diverse vorderingen	€ 270.835		€ 61.523	
Liquide middelen	€ 1.253.605		€ 1.373.319	
		€ 1.524.440		€ 1.434.842
Totaal Activa		€ 1.583.724		€ 1.494.877
PASSIVA				
Eigen Vermogen				
Vrij besteedbaar vermogen				
Algemene risicoreserve	€ 219.233		€ 157.667	
Exploitatiereserve VWS	€ 37.877		€ 24.337	
		€ 257.110		€ 182.005
Bestemmingsfondsen				
NS-gelden	€ 812.906		€ 928.978	
		€ 812.906		€ 928.978
Diverse fondsen	€ 208.263		€ 134.856	
		€ 208.263		€ 134.856
Lopende projecten				
Nationaliteitenonderzoek	€ 18.235		€ 6.138	
Collectie Mondriaan Fonds			€ 16.919	
Audiotour junior NGT			€ 5.830	
		€ 18.235		€ 28.887
Voorzieningen				
Groot onderhoud gebouwen	€ 13.804			
		€ 13.804		
Vlottende passiva				
Nog te betalen posten	€ 273.405		€ 220.153	
		€ 273.405		€ 220.153
Totaal Passiva		€ 1.583.724		€ 1.494.877

5.3 Rekening van baten en lasten

	Rekening 2023	Begroting 2023	Rekening 2022
Baten			
Baten Behoud en Beheer			
Inkomsten verhuur van accommodatie	€ 2.989	€ 1.000	€ 1.983
Subsidie ministerie van VWS	€ 495.029	€ 478.539	€ 478.539
Extra subsidie i.v.m. MJOP	€ 78.366	€ 78.366	
Doorberekening kosten	€ 2.500	€ 2.500	€ 2.589
Totaal baten behoud en beheer	€ 578.884	€ 560.405	€ 483.111
Baten herdenken en herinneren			
Subsidie van de provincie Noord-Brabant	€ 37.000	€ 37.000	€ 37.000
Totaal baten herdenken en herinneren	€ 37.000	€ 36.747	€ 37.000
Baten voorlichting en educatie			
Subsidie van de provincie Noord-Brabant	€ 50.000	€ 50.000	€ 50.000
Subsidie van de gemeente Vught	€ 33.252	€ 32.850	€ 32.346
Subsidie van de gemeente 's-Hertogenbosch	€ 22.350	€ 20.850	€ 20.690
Opbrengst van rondleidingen groepen	€ 26.690	€ 25.872	€ 16.425
Opbrengst van rondleidingen scholen	€ 72.040	€ 70.835	€ 60.055
Opbrengst workshops en museumlessen	€ 521	€ 500	€ 376
Baten rondleidingen scholen audiotour	€ 2.850	€ 3.200	€ 2.359
Subsidie coronatest Vught		€ 200	€ 195
Totaal baten voorlichting en educatie	€ 207.704	€ 204.306	€ 182.446
Baten van kennis en museum			
Opbrengst van entreegelden	€ 433.340	€ 348.991	€ 347.421
Kosten reserveringssysteem			-€ 6.043
Subsidie van de provincie Noord-Brabant	€ 13.000	€ 13.253	€ 13.000
Totaal baten kennis en museum	€ 446.340	€ 362.244	€ 354.378
Baten van overige activiteiten			
Resultaat van de verkoop van boeken etc.	€ 19.674	€ 12.100	€ 7.178
Resultaat van de horeca	€ 57.966	€ 47.000	€ 47.292
Baten Vriendenkring	€ 24.439	€ 20.000	€ 19.780
Giften en donaties	€ 5.951	€ 4.500	€ 4.921
Speciale giften	€ 60.737		
Totaal baten overige activiteiten	€ 168.767	€ 83.600	€ 79.171
Totaal baten	€ 1.438.695	€ 1.247.302	€ 1.136.107

	Rekening 2023	Begroting 2023	Rekening 2022
Lasten			
Uitgaven Behoud en Beheer			
Materiële kosten			
Kosten van de huisvesting	€ 265.387	€ 278.527	€ 180.284
Kosten van de afschrijvingen	€ 8.839	€ 13.180	€ 12.163
Totaal materiële kosten	€ 274.226	€ 291.707	€ 192.447
Personeelskosten	€ 335.202	€ 309.295	€ 301.405
Subtotaal	€ 609.427	€ 601.002	€ 493.853
Algemene kosten	€ 58.922	€ 63.341	€ 52.638
Totaal uitgaven behoud en beheer	€ 668.349	€ 664.343	€ 546.490
Uitgaven herdenken en herinnering			
Materiële kosten			
Uitgaven herdenken en herinneren	€ 13.573	€ 14.000	€ 9.432
Totaal materiële kosten	€ 13.573	€ 14.000	€ 9.432
Personeelskosten	€ 39.239	€ 36.668	€ 37.378
Subtotaal	€ 52.813	€ 50.668	€ 46.810
Algemene kosten	€ 5.106	€ 5.340	€ 4.989
Totaal uitgaven herdenken en herinneren	€ 57.919	€ 56.008	€ 51.799
Uitgaven voorlichting en educatie			
Materiële kosten			
Marketingcampagne			€ 29.650
Jaarprogramma en educatieve kosten	€ 26.253	€ 36.929	€ 30.451
Totaal materiële kosten	€ 26.253	€ 36.929	€ 60.101
Personeelskosten	€ 278.224	€ 254.646	€ 228.860
Subtotaal	€ 304.476	€ 291.575	€ 288.961
Algemene kosten	€ 29.438	€ 30.730	€ 30.799
Totaal uitgaven voorlichting en educatie	€ 333.914	€ 322.305	€ 319.760
Kosten van kennis en museum			
Materiële kosten			
Kosten van de documentatie	€ 24.146	€ 29.000	€ 28.422
Totaal materiële kosten	€ 24.146	€ 29.000	€ 28.422
Personeelskosten	€ 114.230	€ 85.311	€ 81.727
Subtotaal	€ 138.376	€ 114.311	€ 110.149
Algemene kosten	€ 13.379	€ 12.047	€ 11.740
Totaal uitgaven kennis en museum	€ 151.755	€ 126.358	€ 121.890

Overige activiteiten			
Materiële kosten			
Kosten van de financiering	€ 4.042	€ 4.000	€ 3.121
Vrijwilligersreis			€ 10.238
Kosten Vriendenkring	€ 11.768	€ 20.000	€ 6.966
Totaal materiële kosten	€ 15.810	€ 24.000	€ 20.324
Personeelskosten	€ 11.897	€ 9.607	€ 13.743
Subtotaal	€ 27.708	€ 33.607	€ 34.068
Algemene kosten	€ 2.679	€ 3.542	€ 3.631
Totaal overig	€ 30.386	€ 37.149	€ 37.699
Subtotaal generaal	€ 1.132.799	€ 1.091.163	€ 973.841
Totaal algemene kosten	€ 109.524	€ 115.000	€ 103.797
Totaal generaal	€ 1.242.323	€ 1.206.163	€ 1.077.638
Resultaat reguliere bedrijfsvoering	€ 196.372	€ 41.139	€ 58.468
Projecten:			
Baten project audiotour NGT	€ 15.475		€ 830
Baten Nationaliteitenonderzoek	€ 72.500		
Baten SMH projectmedewerker	€ 9.111		
Baten project diverse projecten			€ 10.623
	€ 97.086		€ 11.453
Lasten NS-gelden	€ 116.072		€ 127.093
Lasten diverse projecten			€ 6.513
Lasten Persecution through their Eyes	€ 4.443		
Lasten Foto-expo Oekraïne	€ 30.716		
Lasten project Audiotour junior NGT	€ 28.342		
Lasten project Nationaliteitenonderzoek	€ 60.403		€ 2.500
Lasten SMH Projectmedewerker	€ 19.217		
Lasten project collectie Mondriaan Fonds	€ 16.919		€ 33.081
Totaal lasten incidenteel	€ 276.111		€ 169.187
Resultaat projecten	-€ 179.025		-€ 157.733
Resultaat totaal	€ 17.346	€ 41.139	-€ 99.265

Verwerken resultaat

Resultaat NS, van balans	-€ 116.072	balans
Mondriaan van balans	-€ 16.919	balans
Foto-expo Oekraïne t.l.v. exploitatiereserve	-€ 30.716	expl. res.
Van balans: project Audiotour NGT	-€ 5.830	balans
Audiotour NGT t.l.v. exploitatiereserve	-€ 7.037	expl. res.
Persecution through their Eyes, nog te ontvangen	-€ 4.443	nog te ontv.
Naar balans project Nationaliteitenonderzoek	€ 12.097	balans
SMH-project, t.l.v. exploitatiereserve	-€ 10.106	expl. res.
Resultaat VWS regulier	€ 11.923	balans
Erfenis mevr. M.	€ 40.737	balans
Legaat mevr. Van B.	€ 20.000	balans
Resultaat Vrienden regulier	€ 12.670	balans
Resultaat NM Kamp Vught regulier	€ 111.041	balans
	€ 17.346	

5.4 Toelichting op de balans per 31 december 2023

Activa

Inventaris

De boekwaarde van de inventaris per 1 januari 2023 bedraagt	€ 23.918
Investering inventaris	€ 3.183
	€ 27.101
Afschrijving 2023	€ 8.839
Boekwaarde per 31 december 2023	€ 18.262

Voorraden

	2023	2022
Voorraad boeken	€ 34.638	€ 29.821
Voorraad merchandise	€ 6.383	€ 6.295
Totaal	€ 41.021	€ 36.117

Vlottende activa

	2023	2022
Vorderingen:		
Debiteuren	€ 24.682	€ 13.088
Vooruitbetaalde posten	€ 9.612	€ 13.041
Nog te ontvangen:		
- afrekening Museumkaart	€ 7.501	€ 10.215
- gas	€ 11.140	€ 7.876
- elektriciteit B1B	€ 3.302	
- rente deposito	€ 11.753	
- Nationaliteitenonderzoek Mondriaan Fonds	€ 40.000	
- Nationaliteitenonderzoek VSB Fonds	€ 12.500	
- Nationaliteitenonderzoek Cultuurfonds	€ 15.000	
- Nationaliteitenonderzoek Zabawas	€ 5.000	
- correctie verzekeringspremie enkele jaren	€ 12.513	
- legaat mevr. Van B.	€ 20.000	
- erfenis mevr. M.	€ 40.737	
- Persecution through their Eyes	€ 4.443	
- BTW	€ 52.651	€ 17.303
Totaal	€ 270.835	€ 61.523

Liquide middelen

	2023	2022
Rendementsrekening Rabobank	€ 1.050.000	€ 1.230.000
Rekening courant Rabobank	€ 203.605	€ 143.319
Totaal	€ 1.253.605	€ 1.373.319

Passiva

Vrij besteedbaar vermogen

Algemene risicoreserve

De risicoreserve bedraagt per 1 januari 2023	€ 157.667
Correctie 2022 n.a.v. brief VWS	-€ 1.617
Resultaat projecten 2023	-€ 47.859
Saldo B/E 2023	€ 111.041
Risicoreserve per 31 december 2023	€ 219.233

Exploitatiereserve VWS

Saldo per 1 januari 2023	€ 24.337
Correctie 2022 n.a.v. brief VWS	€ 1.617
Saldo A 2023	€ 11.923
Exploitatiereserve per 31 december 2023	€ 37.877

Bestemmingsfondsen

	1-1-2023	Mutatie 2023	31-12-2023
Bestemmingsfonds speciale giften	€ 4.139	€ 60.737	€ 64.876
Bestemmingsfonds activiteiten Vriendenkring	€ 102.105	€ 12.670	€ 114.776
Voorziening actie vrijwilligers barak 1B	€ 28.610		€ 28.610
Totaal	€ 134.856	€ 73.408	€ 208.263

NS-gelden

	Uitgaven	Inkomsten
Info barak en crematorium	€ 9.306	€ 928.978
Maquette	€ 7.245	
Spoorpad cs	€ 33.212	
Voorplein cs	€ 50.675	
Educatie	-€ 3.135	
Nazorg vaste expo	€ 285	
Rente depositorekening		€ 11.753
Algemene bedrijfskosten		
Algemene bedrijfskosten	€ 30.238	
Stand per 31 december 2023		€ 812.906

Voorzieningen

Groot onderhoud gebouwen

Per 1 januari 2023 is in overleg met het ministerie van VWS een nieuwe opzet gemaakt voor een meerjaren onderhoudsplan (MJOP).

Op basis hiervan bedragen de kosten van het onderhoud in de jaren vanaf 2023 gemiddeld € 82.084 per jaar. VWS draagt jaarlijks € 78.366 bij. NM Kamp Vught voegt hier jaarlijks € 3.718 aan toe.

Saldo per 1 januari 2023	€ 0
Bijdrage MJOP door NMKV	€ 3.718
Bijdrage MJOP door VWS	€ 78.366
Onttrekking van de kosten van het onderhoud 2023	€ 68.280
Saldo per 31 december 2023	€ 13.804

Vlottende passiva	2023	2022
Diverse crediteuren	€ 252.537	€ 201.784
Vooruit ontvangen bedragen	€ 6.545	€ 10.110
Nog te betalen:		
- elektriciteit	€ 4.772	€ 724
- accountant	€ 4.000	€ 3.750
- notaris		€ 1.000
- nota's Kuijpers	€ 4.415	
- nota gemeente Vught	€ 1.136	
- rente deposito		€ 2.784
Totaal	€ 273.405	€ 220.153

5.5 Toelichting rekening baten en lasten

Algemeen

De jaarrekening en de exploitatierekening van de stichting zijn ingedeeld in de hierna te noemen hoofdfuncties:

- A Behoud en beheer (subsidiabel VWS)
- B Herdenken en herinneren
- C Voorlichting en educatie
- D Kennis en museum
- E Overige activiteiten
- F NS-gelden
- P Projecten

Baten

De baten bedroegen in 2023 € 1.438.695, begroot was € 1.247.302.

Lasten

De totale reguliere lasten bedroegen in 2023 € 1.242.323 en zijn daarmee circa € 36.160 hoger dan begroot.

Materiële lasten

De materiële lasten bedroegen € 354.008 en zijn daarmee € 41.628 lager dan begroot.

Personele lasten

Met het ministerie van VWS is een verdeling afgesproken van de personeelskosten over de hiervoor gemelde functies. De kosten van de medewerkers worden procentueel verdeeld op basis van de aan die functies bestede tijd. De totale personele kosten zijn met € 778.792 hoger dan begroot (€ 695.527). De personeelsformatie van de organisatie was in 2023 circa 9.5 fte.

Op deze plaats worden ook de bijkomende personeelskosten verantwoord. Het gaat hier om verzekeringen, reis- en verblijfkosten etc. Ook de kosten van de vrijwilligers zijn hier geboekt. De 143 vrijwilligers worden ingezet voor het geven van rondleidingen, de bezetting van de balie, het museumcafé en archief/onderzoek.

Algemene lasten

De algemene kosten worden verdeeld naar rato van de som van de materiële en personele lasten van de functie. De algemene kosten bedroegen in 2023 € 109.524, begroot was € 115.500.

Behoud en beheer (functie A)

De totale kosten van de huisvesting over 2023 bedroegen € 265.387 (2022: € 180.284). Door het ministerie van VWS wordt voor de kosten van dit onderdeel subsidie verleend. De totale kosten van het behoud en beheer bedroegen in 2023 € 668.349 (2022 € 546.490). De baten bedragen € 578.884. De eigen bijdrage voor 2023 is door het ministerie van VWS vastgesteld op € 103.938. Dan resteert op dit onderdeel is een batig saldo van € 14.472. Van dit bedrag wordt € 11.923 toegevoegd aan de exploitatiereserve VWS en € 2.550 aan de algemene risicoreserve.

Groot onderhoud gebouwen

Per 1 januari 2023 is in overleg met het ministerie van VWS een nieuwe opzet gemaakt voor een meerjaren onderhoudsplan (MJOP). Het gemiddelde onderhoudsbedrag in dit MJOP bedraagt € 82.084. VWS draagt jaarlijks € 78.366 bij, NM Kamp Vught voegt hier jaarlijks € 3.718 aan toe. In 2023 bedroegen de kosten € 68.280, mede als gevolg van het naar voren halen van enkele posten. Daarmee bedraagt het saldo van de onderhoudsvoorziening per 31-12-2023 € 13.804, terwijl € 40.129 begroot was. De komende jaren moet dit saldo oplopen naar het gewenste niveau.

Functies B/F

Voor de overige functie B/F spreekt de staat van baten en lasten voor zich.

Na aftrek van de kosten van de Vrienden (organisatie Vriendendag en de verstrekking van de Vriendenbrieven) is een bedrag van afgerond € 12.670 toegevoegd aan het bestemmingsfonds Vrienden.

Saldo van de exploitatie

Reguliere activiteiten:

De exploitatie laat, op de reguliere activiteiten, een positief saldo zien van € 196.374.

Dit saldo wordt als volgt verwerkt;

- € 11.923 wordt toegevoegd aan de exploitatiereserve VWS,
- + € 12.670 wordt toegevoegd aan de voorziening bestemmingen (Vrienden),
- + € 171.778 wordt toegevoegd aan de risicoreserve NM Kamp Vught.

Niet reguliere activiteiten:

De exploitatie laat, op de niet reguliere activiteiten, een negatief saldo zien van € 179.025.

Dit saldo wordt als volgt verwerkt;

- € 116.072 wordt ten laste gebracht van het bestemmingsfonds NS-gelden,
- € 16.919 wordt ten laste gebracht van het project Collectie Mondriaan Fonds,
- € 5.830 wordt ten laste gebracht van de voorziening Audiotour NGT,
- € 4.443 komt als "nog te ontvangen" op de balans,
- + € 12.097 wordt toegevoegd aan de voorziening Nationaliteitenonderzoek,
- € 47.859 wordt ten laste gebracht van de exploitatiereserve.

De exploitatiereserve VWS is verplicht voorgeschreven en bedraagt maximaal 10% van de subsidie van het ministerie van VWS. Dat betekent voor 2023 een bedrag van maximaal € 49.503¹. De exploitatiereserve VWS bedraagt € 37.877 per 31 december 2023.

De risicoreserve NM Kamp Vught bedraagt per 31 december 2023 € 219.233.

¹ Hierbij is uitgegaan van de subsidie exclusief de bijdrage groot onderhoud. Hierover is nog een dialoog met VWS.

5.6 Toelichting en verantwoording subsidies

Subsidieregelingen:

- Op de subsidie van het ministerie van VWS is de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS, de Kaderwet VWS-subsidie en de Algemene Wet Bestuursrecht van toepassing.
- De provincie Noord-Brabant verstrekt subsidie op basis van de Algemene Subsidieverordening provincie Noord-Brabant.
- De gemeente Vught verstrekt subsidie in het kader van de Regeling Budget-Basis subsidie.
- De subsidie van de gemeente 's-Hertogenbosch is gebaseerd op de Algemene Subsidieverordening 's-Hertogenbosch en de Algemene Wet Bestuursrecht.

Vaststelling subsidie 2022:

- Het ministerie van VWS heeft (brief d.d. 24-07-2023, kenmerk 1282420-SP332386) de subsidie voor 2022 vastgesteld op € 478.539. De egaliseringsreserve is per 31-12-2022 vastgesteld op € 25.954.
- De provincie Noord-Brabant heeft (brief d.d. 30-10-2023, kenmerk C2317039/5354057) de subsidie voor 2022 vastgesteld op € 100.000.
- De gemeente Vught heeft (brief d.d. 10-07-2023, kenmerk OW/Z17 - 184948 / UIT/23 - 561025) de subsidie voor 2022 vastgesteld op € 32.346.
- De gemeente 's-Hertogenbosch heeft (brief d.d. 06-07-2023, zaaknummer 1310104946 D) de subsidie voor 2022 vastgesteld op € 20.690.

In alle gevallen zijn de bedragen conform het door NM Kamp Vught ingediende jaarverslag 2022.

Toegekende subsidie 2023:

- Het ministerie van VWS heeft (brief d.d. 05-11-2023) de subsidie voor 2023 toegekend ten bedrage van € 495.029 verhoogd met € 78.366 als bijdrage groot onderhoud.
- De provincie Noord-Brabant heeft (brief d.d. 09-02-2023, kenmerk C2307198/5208032) de subsidie voor 2023 toegekend ten bedrage van € 100.000.
- De gemeente Vught heeft (brief d.d. 09-01-2023, kenmerk OW/Z17 - 184948 / UIT/23 - 525719) de subsidie voor 2023 toegekend ten bedrage van € 33.252.
- De gemeente 's-Hertogenbosch heeft (brief d.d. 15-05-2023, zaaknummer 13940731) de subsidie voor 2023 toegekend ten bedrage van € 22.350.

Alle genoemde bedragen zijn opgenomen in voorliggende jaarrekening.

In onderstaande tabel is aangegeven wat het aandeel van de drie subsidienten in de risicoreserve van NM Kamp Vught is op de balansdatum 31-12-2023.

Subsidiënt:	subsidie:	aandeel %:	aandeel expl. res:
Provincie Noord-Brabant	€ 100.000	12%	€ 25.498
Gemeente Vught	€ 33.252	4%	€ 8.479
Gemeente 's-Hertogenbosch	€ 22.350	3%	€ 5.699
Bijdrage NM Kamp Vught	€ 704.209	82%	€ 179.558
Inkomsten totaal	€ 859.811	100%	€ 219.233

5.7 Toelichting bestemmingsreserves

NM Kamp Vught kent de volgende bestemmingsreserves:

- NS-gelden (€ 812.906)

In 2020 hebben de Nederlandse Spoorwegen een bedrag van € 1.250.000 overgemaakt aan NM Kamp Vught. Dit budget is specifiek voor projecten en mag niet aangewend worden voor de reguliere bedrijfsvoering. NM Kamp Vught heeft een meerjarige projectkalender opgesteld. De komende jaren worden deze projecten gerealiseerd.

- Diverse fondsen (€ 208.263)

- Speciale giften (€ 64.876)

Zeer incidenteel ontvangt NM Kamp Vught 'speciale giften' los van de giften welke regulier ontvangen worden via de giftenbak, de kassa en de website. In 2023 heeft NM Kamp Vught een legaat van € 20.000 en een erfenis van € 40.737 ontvangen.

- Vriendenkring (€ 114.776)

NM Kamp Vught kent een grote groep Vrienden. Zij doneren jaarlijks € 35. Zij ontvangen twee keer per jaar de Vriendenbrief en kunnen jaarlijks deelnemen aan de Vriendendag. Verder hebben zij gratis toegang inclusief een introducee. Het saldo van baten en lasten wordt jaarlijks verantwoord aan de Vrienden en vervolgens aan de balans toegevoegd.

- Actie vrijwilligers barak (€ 28.610)

In 2012 hebben enkele vrijwilligers van NM Kamp Vught activiteiten ondernomen om zo een bijdrage te leveren aan de renovatie en herinrichting van Barak 1B. Het batig saldo staat anno 2023 nog op de balans en kan door het bestuur van NM Kamp Vught aangewend worden specifiek voor educatieve aanpassingen/vernieuwingen.

5.8 Niet op de balans opgenomen rechten en verplichtingen

NM Kamp Vught kent een aantal onroerende zaken, te weten:

- Hoofdgebouw, Barak 13, 2 wagons en crematorium (verzekerde waarde incl. inventaris 2024: € 10.320.029)
- Barak 1B (verzekerde waarde incl. inventaris 2024: € 2.086.700)

De gebouwen en de wagons zijn niet op de balans opgenomen. NM Kamp Vught is alleen eigenaar van de gebouwen, de grond wordt gepacht en is eigendom van de Rijksoverheid.

Het Mondriaan Fonds heeft in 2022 een schriftelijke toezegging gedaan aan NM Kamp Vught ten bedrage van € 250.000 ten behoeve van diverse projecten. Dit bedrag is nog niet verwerkt in de balans van 31 december 2023.

Er is bij NM Kamp Vught verder geen sprake van significante rechten en verplichtingen welke niet in de balans zijn opgenomen.

6. Overige gegevens

6.1 Besluiten bestuur bestemming resultaat

Het resultaat 2023 wordt als volgt verwerkt:

Resultaat regulier:

- € 11.923 wordt toegevoegd aan de exploitatiereserve VWS,
- + € 12.670 wordt toegevoegd aan de voorziening bestemmingen (Vrienden),
- + € 171.778 wordt toegevoegd aan de risicoreserve NM Kamp Vught.

Resultaat niet regulier:

- € 116.072 wordt ten laste gebracht van het bestemmingsfonds NS-gelden,
- € 16.919 wordt ten laste gebracht van het project Collectie Mondriaan Fonds,
- € 5.830 wordt ten laste gebracht van de voorziening Audiotour NGT,
- € 4.443 komt als "nog te ontvangen" op de balans,
- + € 12.097 wordt toegevoegd aan de voorziening Nationaliteitenonderzoek,
- € 47.859 wordt ten laste gebracht van de exploitatiereserve.

6.2 Besluiten bestuur na balansdatum

Het bestuur heeft na balansdatum geen besluiten genomen die van invloed zijn op de resultaten van deze jaarrekening.

6.3 Werkkostenregeling

De volgende uitgaven welke onder de werkkostenregeling vallen zijn gedaan;

- uitkering kilometervergoeding dienstreizen á € 0.29; dit is € 0.10 meer dan fiscaal toegestaan,
- kosten personeelsuitstapje,
- diverse attenties personeel zoals afscheid of andere persoonlijke gebeurtenissen en kleine attentie rond de jaarwisseling,
- gratificatie voor enkele medewerkers i.v.m. 12.5 jaar dienstbetrekking.

Uit een nacalculatie blijkt dat NM Kamp Vught ruim binnen de regels van de werkkostenregeling heeft gehandeld.

6.4 Uitbetaling bedragen aan derden

Er zijn in 2023 bij NM Kamp Vught betalingen verricht die onder de regeling Uitbetaling Bedragen Derden (UBD, voorheen IB47) vallen. Dat betreft betalingen van facturen waarbij geen btw in rekening is gebracht. Voor tien crediteuren is in januari 2024 aangifte over het jaar 2023 gedaan via het gegevensportaal van de Belastingdienst.

6.5 Wet Normering Topinkomens

Op 1 januari 2013 is de Wet Normering Topinkomens (WNT) in werking getreden. De WNT is van toepassing op NM Kamp Vught. Het voor NM Kamp Vught toepasselijke bezoldigingsmaximum is in 2023 € 223.000.

6.6 CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: de raad van toezicht van de Stichting Nationaal Monument Kamp Vught

A. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2023

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2023 van de Stichting Nationaal Monument Kamp Vught te Vught gecontroleerd.

Naar ons oordeel:

- geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van de Stichting Nationaal Monument Kamp Vught op 31 december 2023 en van het resultaat over 2023 in overeenstemming met de in de jaarrekening opgenomen grondslagen voor waardering en resultaatbepaling, en de bepalingen van en krachtens de Wet normering topinkomens (WNT);
- zijn de in de jaarrekening verantwoorde baten en lasten alsmede de balansmutaties over 2023 in alle van materieel belang zijnde aspecten rechtmatig tot stand gekomen in overeenstemming met de in de relevante wet- en regelgeving opgenomen bepalingen, zoals opgenomen in de subsidiebeschikkingen.

Deze jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2023;
2. de rekening van baten en lasten over 2023;
3. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook;

- de Nederlandse controlestandaarden;
- het accountantsprotocol behorend bij de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS;
- de Regeling controleprotocol subsidies Noord-Brabant;
- en het controleprotocol Wet normering topinkomens (WNT) vallen.

Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting Nationaal Monument Kamp Vught zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA)

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Naleving anticumulatiebepaling WNT niet gecontroleerd

In overeenstemming met het Controleprotocol WNT 2023 hebben wij de anticumulatiebepaling, bedoeld in artikel 1.6a WNT en artikel 5, lid 1, sub n en o Uitvoeringsregeling WNT, niet gecontroleerd. Dit betekent dat wij niet hebben gecontroleerd of er wel of niet sprake is van een normoverschrijding door een leidinggevende topfunctionaris vanwege eventuele dienstbetrekkingen als leidinggevende topfunctionaris bij andere WNT-plichtige instellingen, alsmede of de in dit kader vereiste toelichting juist en volledig is.

B. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het jaarverslag;
- de overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen uit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse standaard 720.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met de in de jaarrekening opgenomen grondslagen voor waardering en resultaatbepaling ”.

C. Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheid van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met de in de jaarrekening opgenomen grondslagen voor waardering en resultaatbepaling en de bepalingen van en krachtens de Wet normering topinkomens (WNT). In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de organisatie in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de organisatie te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de organisatie haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de organisatie.

Onze verantwoordelijkheid voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee

voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle fouten en fraude ontdekken. Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, de Regeling Controleprotocol WNT 2023, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen

- door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteits-veronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de onderneming haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een onderneming haar continuïteit niet langer kan handhaven;
 - het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
 - het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de raad van toezicht dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de raad over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

's-Hertogenbosch, 16 mei 2024

Abel accountants B.V.
Namens deze:

Was getekend

H.J.M. Boeren AA

7. Bijlagen

7.1 Kasstroomoverzicht

Kasstroom uit operationele activiteiten

Bedrijfsresultaat	€ 75.106	
Aanpassingen voor:		
Afschrijvingen	€ 8.839	
Investerings	-€ 3.183	
Mutatie voorzieningen:		
Mutatie vorderingen	-€ 209.312	
Mutatie voorraden	-€ 4.905	
Mutatie kortlopende schulden	€ 53.253	
Kasstroom per saldo (behoudens afrondingsverschil)		-€ 80.203

Kasstroom uit investeringsactiviteiten

Kasstroom uit financieringsactiviteiten

Mutatie NS-gelden	-€ 116.072	
Mutatie bestemmingsvoorzieningen	€ 73.408	
Mutatie projecten	-€ 10.652	
Mutatie onderhoudsvoorziening	€ 13.804	
		-€ 39.513

Totale mutatie

-€ 119.716

Liquide middelen per 1 januari 2023

€ 1.373.319

Mutatie 2023

-€ 119.716

Liquide middelen per 31 december 2023

€ 1.253.604

Op balans

€ 1.253.604

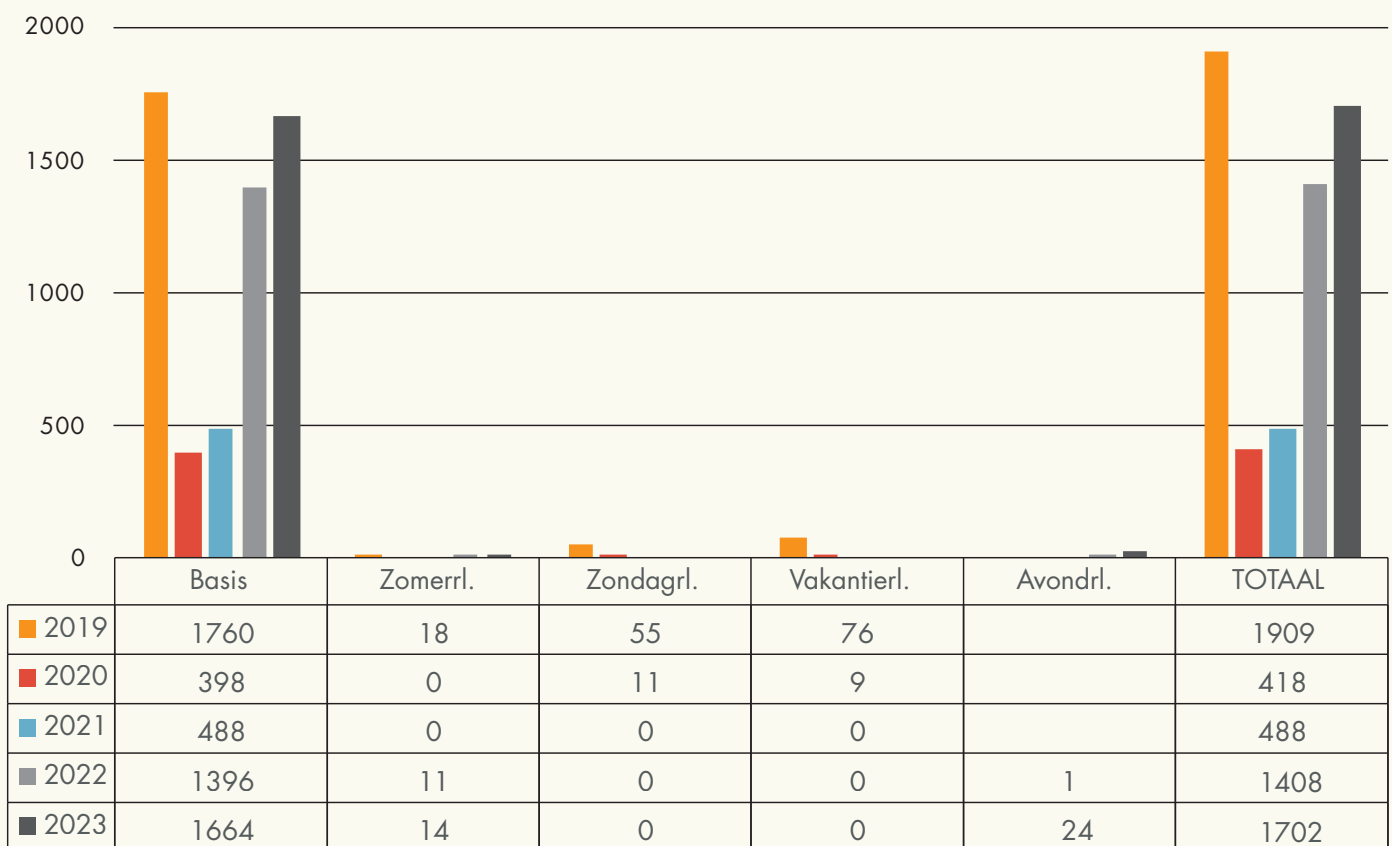
7.2 Groepsbezoek

In 2023 was NM Kamp Vught weer volledig geopend.

In dit jaar zijn er 1664 rondleidingen verzorgd voor 810 verschillende scholen, organisaties of particuliere groepen. De jaarlijkse zomerrondleidingen (op het voormalig SS-terrein) zijn in 2023 ook weer georganiseerd, met drie extra rondleidingen in de maand september. Voor het eerst werden er periodiek avondrondleidingen georganiseerd (na reguliere openingstijd, met speciale verlichting).

Omdat het herinneringscentrum in 2023 weer volledig open was, zijn er ten opzichte van 2022 meer rondleidingen gegeven: een stijging van 20,8 procent.

Rondleidingen 2019-2023

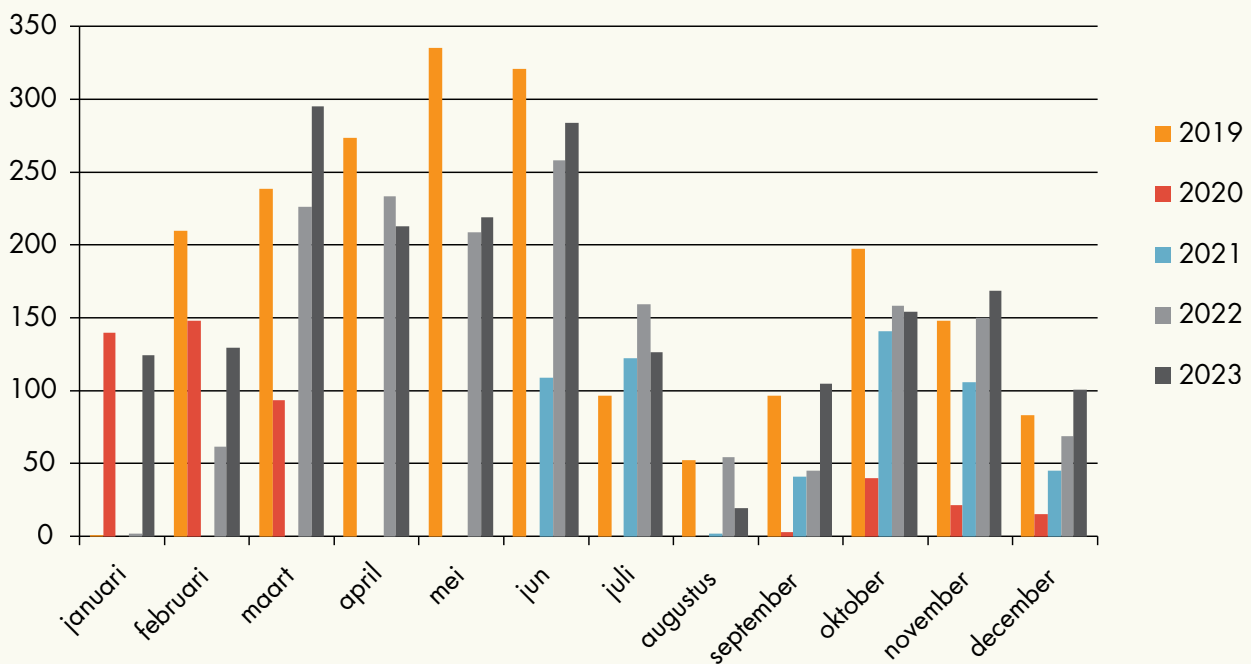

Het schema geeft de verschillende rondleidingen en het totaal per jaar weer van 2019 tot en met 2023. Zondag- en vakantierondleidingen werden t/m half maart 2020 aangeboden. Sinds eind 2022 is er de avondrondleiding voor individuele bezoekers.

Verwachting

Vanwege een nieuwe tijdsindeling van de rondleidingen kunnen iets minder rondleidingen per dag plaatsvinden. Hierdoor is een lichte daling te zien tussen het aantal basisrondleidingen in 2019 (oude tijdsindeling) en 2023.

Rondleidingen per maand 2019-2023

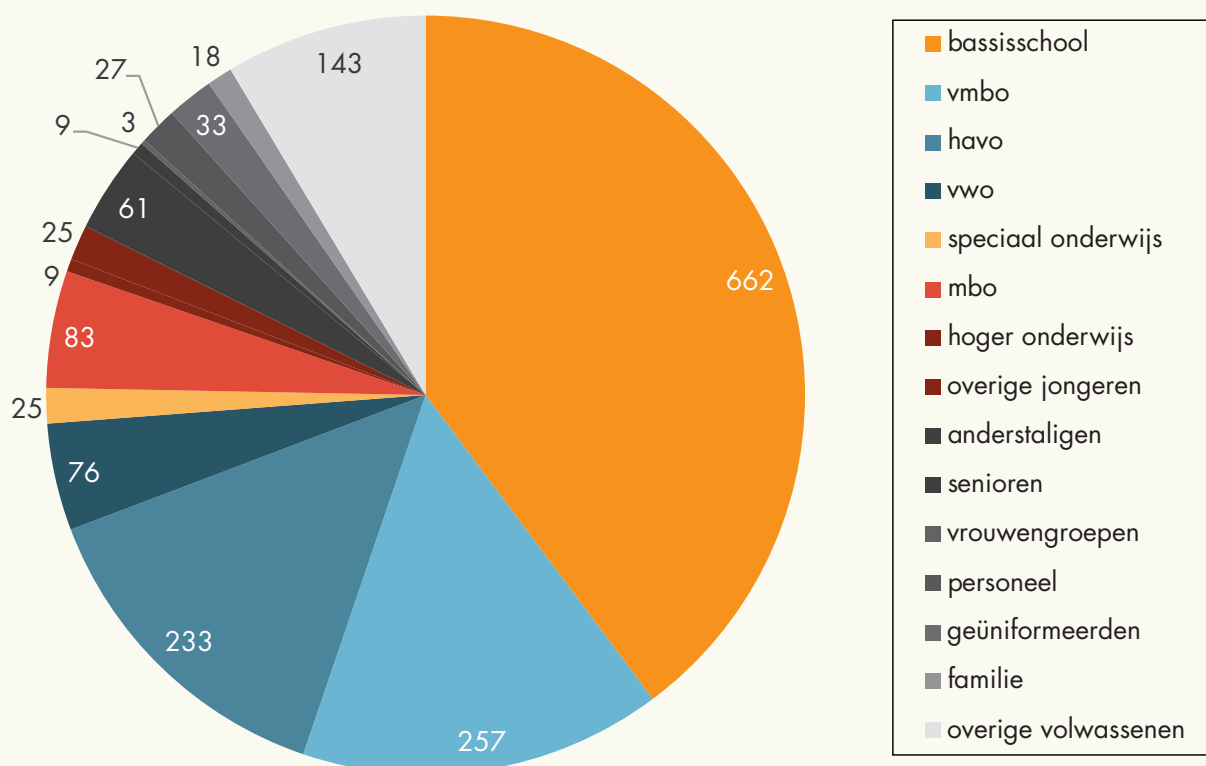
Maart was in 2023 een piekmaand ten opzichte van de andere jaren, maar daarentegen viel februari tegen. Het bezoek in het najaar ligt boven het niveau van 2022 en is vergelijkbaar met het niveau van 2019.

Rondleidingen per groep

Het aantal rondleidingen voor basisscholen was zoals altijd het hoogst. Ook zijn de middelbare scholieren uit alle schoolniveaus goed vertegenwoordigd. In 2023 waren er opvallend veel MBO-groepen die het herinneringscentrum bezochten.

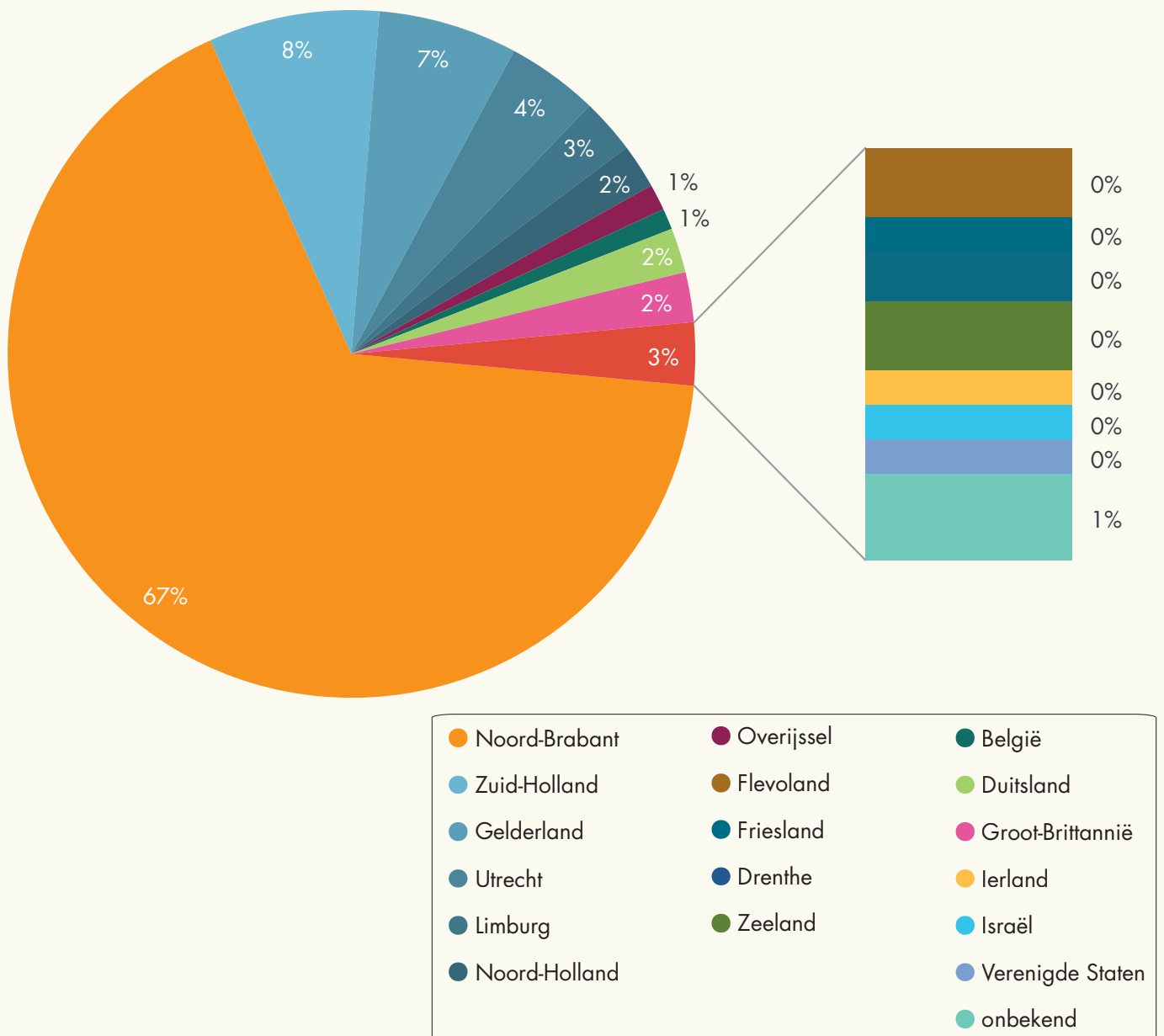
Aantal rondleidingen	
Basisschool	662
Vmbo	257
Havo	233
Vwo	76
Speciaal onderwijs	25
Mbo	83
Hoger onderwijs	9
Overige jongeren	25
Anderstaligen	61
Senioren	9
Vrouwengroepen	3
Personeel	27
Geüniformeerden	33
Familie	18
Overige volwassenen	143

Aantal rondleidingen per groep

Herkomst

De coronabeperkingen waren in 2023 voorbij, dus de groepen uit het buitenland kwamen weer wat vaker op bezoek. De meeste groepen kwamen zoals altijd uit Noord-Brabant. Uit de provincie Groningen heeft NM Kamp Vught dit jaar geen groepen ontvangen.

7.3 Bezoekersaantallen

Totaal aantal bezoekers, incl. Museumkaarthouders

87.627 2022: 72.281

Aantal betalende bezoekers totaal (excl. Museumkaarthouders)

35.741 2022: 29.896

Aantal bezoekers Museumkaart 18+

12.849 2022: 9.675

Aantal bezoekers Museumkaart junior

1.784 2022: 1.080

Bezoekers met vrij entree 18- (incl. scholieren in rondleidingen)

35.683 2022: 24.584

Bezoekers met vrij entree 18+

7.637 2022: 7.046

Totaal aantal rondleidingen

1.701 2022: 1.408

Colofon

Foto's en afbeeldingen

Ambassade van de Verenigde Staten in Den Haag: pag. 35 rechts
ARQ: pag. 25 links, pag. 32 links
Monique van den Brink: pag. 4-5, 26 rechts
Bob Bronshoff: pag. 29 rechts
DigiDaan: pag. 6, 36
EO: pag. 33 links
Karin Jonkers: omslag, pag. 31 rechts
Ilja Keijzer: pag. 30 rechts
Keke Keukelaar: pag. 29 links
Max Kneefel: pag. 23 onder
Familie Mulder: binnenzijde omslag achter
Museumvereniging: pag. 16
NM Kamp Vught: pag. 13, 14, 18, 19, 21, 30 links, 32 boven, 33, 34 links
Shirley Pellikaan: pag. 2-3
Candide Rietdijk: pag. 24 rechts
Stichting Nederland Monumentenland: pag. 30 links
Uitgeverij Balans: pag. 29 rechts
Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar: pag. 30 rechts
Uitgeverij Thomas Rap: pag. 29 links
Uitgeverij Verbum: pag. 28
Jan van de Ven: binnenzijde omslag voor, pag. 10, 17, 20, 22, 23 boven,
24 links, 25 rechts, 26 links, 27, 28, 34 rechts, 35 links, 44, 48
Jan Willem de Venster: pag. 49
De Volkskrant: pag. 15

Vormgeving: Nadja van Hoek

